

Baráth Magdolna

„ÖNÖK MOSTANTÓL FÜGGETLEN ORSZÁGOK VEZETŐI!”

Szovjet csapatkivonás Magyarországról

A címben idézett mondat Mihail Gorbacsov szájából hangzott el, amikor 1985 márciusában, elődje, Konsztantyin Csernyenko halála után először találkozott a kelet-közép-európai kommunista pártok vezetőivel.¹ A szovjet pártvezető kijelentése már előrevetítette a kapcsolatok jellegének megváltozását illetve megváltoztatási szándékát, ám a függetlenség tényleges megvalósulására néhány évig még várni kellett.

Amikor 1985. március 11-én Mihail Gorbacsovot az SZKP főtitkárává választották, egy a fegyverkezési verseny és a „külső birodalom” fenntartásának óriási költségei miatt gazdaságilag kimerült ország irányítását kellett átvennie. A Szovjetunió katonai téren az Egyesült Államokkal egyenrangú katonai szuperhatalommá vált, de a hadiipari szektor elszívta az ország legjobb emberi, technikai és anyagi erőforrásait. Az 1980-as évek közepére a katonai erőegyensúly az Egyesült Államok és a Nyugat javára billent, de a Kreml ekkor már nem mozgósította az ország gazdasági erőforrásait az egyensúly helyrebillentésére. Gorbacsov felismerte, hogy a legfontosabb feladat a Szovjetunió gazdasági talpra állítása, s ennek a követelménynek igyekezett alárendelni a külpolitikát is.² Kezdetől fogva hangsúlyozta elkötelezettségét a hidegháborús szembenállást felváltó új nemzetközi rend létrehozása iránt. A feszültség, illetve a szovjet–amerikai ellentétek csökkentése érdekében már hivatalba lépését követően több kezdeményezéssel hívta fel magára a világ közvéleményének figyelmét. 1985. április 8-án bejelentette a SS-20-as rakéták nem sokkal korábban megkezdett kelet-európai telepítésének felfüggesztését, majd néhány hónappal később, augusztus 6-án a földalatti kísérleti atomrobbantások moratóriumát, amit folyamatosan meghosszabbított. 1986 januárjában háromlépcsős fegyverzetcsökkentést javasolt, amelynek eredményeképpen 2000-re megsemmisítettek volna a világ teljes atomfegyverzetét. 1986 áprilisában Kelet-Berlinben a hagyományos fegyverek kölcsönös csökkentésére szólított fel. 1987 tavaszán a Varsói Szerződés katonai doktrínájaként az addigiaktól eltérő, egyértelműen védelmi stratégiát fogadtak el.³

¹ *Kárpáti Ferenc*: Puskalövés nélkül... Duna International. Bp., 2011. 90.

² *Vladiszlav Zubok*: Nyeudavsaszja imperija. Szovjetszkij Szozuj v holodnoj vojne ot Sztalina do Gorbacsova. ROSZSZPEN, Moszkva, 2011. 440.

³ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... I. m. 197.

Egyes kutatók mindazonáltal úgy vélik, hogy 1988 nyaráig a szovjet vezetés nem adta fel azt az álláspontját, hogy a leszerelés terén egyoldalú lépésekről nem lehet szó.⁴ Fordulatra csak a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete (VSZ PTT) 1988. július 15–16-án Varsóban megtartott ülésén került sor. Eduard Sevardnadze külügyminiszter beismerte, hogy a Szovjetunió „válság előtti helyzetben van”, s nem bírja tovább az állandósult fegyverkezési versenyt a Nyugattal. Ezért a fegyverkezési verseny megállításának abszolút prioritást kívántak adni, s minden lehetőséget meg akartak ragadni megállapodások elérésére.

A VSZ PTT ennek megfelelően hozott döntést a Bécsben a hagyományos fegyverzetekről folytatandó tárgyalások előkészületeinek meggyorsításáról, a VSZ fegyveres erői szerkezetének és elhelyezésének átalakításáról, rugalmasabb tárgyalási taktika kialakításáról és arról, hogy ennek érdekében a korábbi koncepciót feladva a VSZ egyoldalú leszerelési lépéseket tesz. Ez utóbbiak bejelentésére 1988. december 7-én Gorbacsovnak az ENSZ közgyűlésén elmondott beszédében került sor, ahol elmondta⁵, hogy a Szovjetunió 500 ezer fővel csökkenteni fegyveres erői létszámát, ami az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon állomásozó egységek egy részének kivonásával fog megtörténni. (A szövetséges országokból történő egyoldalú csapatkivonás ötlete először 1987 tavaszán vetődött fel. Gorbacsov prágai látogatása előtt Georgij Sahnazarov, aki akkor az SZKP KB szocialista országokkal foglalkozó osztályát is vezette, azzal a javaslattal állt elő, hogy a szovjet főtítkár tegyen olyan nyilatkozatot, miszerint hamarosan megkezdik a szovjet csapatok kivonását Csehszlovákiából. Gorbacsov akkor még nem támogatta ezt a javaslatot.⁶) Az SZKP Politikai Bizottságának 1988. december 27–28-ai ülésén Jazov honvédelmi miniszter már arról számolt be, hogy a szovjet haderő részleges kivonásának terve is elkészült. A csapatkivonások menetrendjét Sevardnadze külügyminiszter 1989. január 19-én a bécsi Helsinki-utótalálkozó záró szakaszában nyilvánosságra is hozta, majd a VSZ tagállamainak berlini külügyminiszteri értekezletén, március 12-én tájékoztatta partnereit arról a döntésről, hogy a szovjet vezetés még az év folyamán 500, hadászati rakétára szerelhető atomrobbanófejet von ki a tagállamok területéről. Gorbacsov néhány hónappal később, Baker amerikai külügyminiszter moszkvai látogatásakor azt is bejelentette, hogy a Szovjetunió kész a szövetségesei területén tárolt összes atomfegyver kivonására 1990-ben, amennyiben az Egyesült Államok hasonlóan jár el.⁷

⁴ Gorbacsov külpolitikájáról lásd egyebek mellett *Michael R. Beschloss and Strobe Talbott: At the Highest Levels. Inside Story of the Cold War.* Little, Brown, Boston, 1993., *Archie Brown: The Gorbachev Factor.* Oxford University Press, 1996., Alex Pravda (ed.): *The End of the Outer Empire: Soviet-East European Relations in Transition, 1985–1990.* St Anthony's College, Oxford, 1992. *Svetlana Savranskaya: The logic of 1989: The Soviet Peaceful Withdrawal from Eastern Europe.* In: *Masterpieces of History. The Peaceful end of the Cold War in Europe, 1989.* Ed.: Svetlana Savranskaya–Thomas Blanton–Vladislav Zubok. CEU Press, Budapest–New York, 2011. 1–47.

⁵ A beszéd szövegét közli: *Mihail Gorbacsov: Szentől szemben önmagammal. Visszaemlékezések és töprengések.* Scolar Kiadó, 2013. 433–442.

⁶ A dokumentumot közli: *Masterpieces of History.* I. m. 244–246.

⁷ *Kárpáti F.: Puskalövés nélkül... I. m. 44–45.*

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1989. július 7–8-ai bukaresti ülésén a szovjet főtitkár további fegyverzetcsökkentést helyezett kilátásba, mivel „a védelmi doktrína alapján megkezdett lényeges haderőcsökkentéseink és struktúraátalakításunk nem csökkentette biztonságunkat”. A külföldön állomásoztatott fegyveres erők újabb csökkentését akkor még 1992–1993-ra kívánták időzíteni, és Gorbacsov kilátásba helyezte, hogy „Figyelembe véve a politikai, katonai és földrajzi tényezőket, a szovjet vezetés kész meghatározni az érintettekkel való tárgyalásokon a szovjet kontingensek kivonásának méreteit és rendjét, illetve, ha szükséges, pontosítani a hátramaradó egységek státusát”.⁸ A Kelet-Európában végbement politikai változások ezt a forgatókönyvet némileg ártírták.

Szovjet csapatok Magyarországon – történeti előzmények

Magyarország területére az első szovjet katona 1944 szeptemberében lépett. Jelenlétük a régióban nemzetközileg egyeztetett jogi aktus — a második világháború alatt és után létrejött nemzetközi megállapodások — eredménye volt; itt-tartózkodásokat az 1945. januári fegyverszüneti egyezmény, majd az 1947-es békeszerződés szabályozta. A Magyarországgal kötött békeszerződés 22. cikkelye értelmében a békeszerződés hatálybalépését követően 90 napon belül minden fegyveres erőt ki kellett vonni, az ország területén csak olyan szovjet katonai egységek maradhattak, amelyek az ausztriai szovjet megszállási zónával kapcsolatos közlekedési vonalak fenntartásához szükségesek voltak. Ezzel egyidejűleg azokat a fel nem használt magyar fizetőeszközöket és mindazokat a magyar javakat, amelyeket a csapatok a Fegyverszüneti Egyezmény 11. cikke értelmében szereztek meg, ugyanezen határidőn belül a magyar kormánynak vissza kellett adni.

A II. világháború folyamán Magyarországot megszálló szovjet csapatok első körben a Magyar Honvédség, illetve az egykori közös hadsereg laktanyáit foglalták el (Hajmáskér, Jutas, Esztergom-tábor, a kecskeméti huszárlaktanya így lett szovjet bázis). Mivel mindez kevésnek bizonyult, igénybe vették a háború alatt szükségből kialakított magyar és német katonai épületeket is (gödöllői kastély, esztergomi bazilika melletti műemlék épületben működő magyar hadikórház). A megszállók jelentős részét rövid időre civilekhez szállásolták be.⁹

A harci cselekmények lezárását követően Magyarországon maradt szovjet csapatok fokozatos kivonása már 1946 első felében elkezdődött. A magyar kormánydelegáció moszkvai tárgyalásai alkalmával 1946. április 10-én Sztálin bejelentette, hogy a szovjet csapatok egy részét fokozatosan kivonják az országból, Magyarországon kis létszámban maradnak, így a terhek egy részét leveszik

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) M-KS 288. f. 11/4460. ő. e. A dokumentumot közreadja Sub Clausula 1989. Dokumentumok a politikai rendszerváltozás történetéhez. A Grand Strategy. Szerk.: Gecsényi Lajos és Máthé Gábor. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2009. 590–607. (Az idézett szöveg az 596. oldalon található.)

⁹ Molnár György: Megszállók homályban. Beszélő, 1996. 8. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/megszallok-homalyban> Letöltés: 2014. december 27.

a magyar kormány válláról.¹⁰ A Szovjetunió magyarországi követe, G. M. Puskin 1947. december 30-án kormánya megbízásából arról tájékoztatta Rákosi Mátyást, hogy a csapatkivonások eredményeképpen 1947. december 14-én az ország területén csak olyan szovjet katonai egységek maradtak, amelyek az ausztriai zónával kapcsolatos közlekedési vonalak fenntartására szükségesek.¹¹ A Gazdasági Főtanács (GF) már a szovjet egységek kivonása alatt 1947. szeptember 24-én olyan értelmű határozatot hozott, hogy a szovjet haderő által a békeszerződés életbe lépése előtt igénybevett szolgáltatásokat a továbbiakban térítés nélkül már nem vehetik igénybe, ezért felkérték a kormányt, hogy a kérdés rendezése érdekében kezdeményezzen tárgyalásokat a szovjet kormánnyal. Ezek megkezdése előtt azonban számos elvi kérdés tisztázására volt szükség. A békeszerződés 22. § 3. bekezdése szerint Magyarországnak a szovjet haderő rendelkezésére kellett bocsátani minden olyan eszközt és könnyítést, amelyre az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedés fenntartása céljából szükség lehet, s ezért a magyar kormány megfelelő ellenszolgáltatásban részesül. Ezzel kapcsolatban magyar részről négy problémával kellett szembesülni: 1. melyek azok az eszközök és könnyítések (szolgáltatások), amelyeket a magyar kormánynak adnia kell; 2. mely időponttól kezdve kap a magyar kormány ellenszolgáltatást; 3. milyen módon történik az ellenszolgáltatás teljesítése; 4. milyen módon számolja el egymással a szovjet és magyar kormány a szolgáltatást és ellenszolgáltatást.¹² A Főtanács 11/1948. számú határozatával egy tárcaközi bizottságot hozott létre a követelések megállapítására és a szovjet féllel történő megtárgyalására.¹³ A bizottság a szovjet csapatoknak nyújtandó szolgáltatások rendezésére tervezetet dolgozott ki, amelyet 1948. január 28-án vitattak meg.¹⁴ A szovjet féllel történő kapcsolatfelvételre azonban Dekanozov külügyminiszter-helyettes Budapestre érkezéséig vártak, mert azt remélték, hogy a jelenlétében a kérdéseket „legfőbb elvi vonatkozásban lehetne tárgyalni, és ezt követően az általa megjelölt albizottság tárgyalhatná ki a részleteket”.¹⁵ Erre készülve egy tájékoztató anyagot állítottak össze a Vörös Hadsereg elhelyezésével kapcsolatos addigi kiadásokról (a békeszerződés életbe lépése előtt és után). Az összeállítás szerint a Jóváételi Hivatal 1946. augusztus 1. és 1947.

¹⁰ Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Szerk.: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 198.

¹¹ *Pataki István*: „Egyezmények” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. Múltunk, 1995. 3. sz. 124.

¹² MNL OL XIX–J–1–k Külügyminisztérium Vegyes Admin. iratok 8/b sz. n.–1947. (74. d.)

¹³ A tárcaközi bizottság a Gazdasági Főtanács, a Jóváételi Hivatal, az Építésügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Népjóléti Minisztérium, a Miniszterelnökség, az Igazságügy-minisztérium, az Országos Közellátási Hivatal, a Közlekedésügyi Minisztérium, a MÁV Igazgatóság C. Főosztály, MÁV Igazgatóság B. III, a Kereskedelem és Szövetkezetiügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium képviselőiből állt. MNL OL XIX–J–1–j TÜK iratok Szovjetunió (a továbbiakban TÜK SZU) 1945–1964. IV-483-/2-/114.758/1948 (24. d.) Feljegyzés a Miniszter úr részére, 1948. március 24.

¹⁴ A tervezet ismertetését, az igazságügy-miniszter észrevételeit lásd MNL OL XIX–J–1–j TÜK SZU 1945–1964 IV-483–619/49. IV–483. (24. d.) Jegyzőkönyv, 1948. január 28.

¹⁵ MNL OL XIX–J–1–j TÜK SZU 1945–1964. (17. d.) A Vörös Hadsereg elhelyezésével kapcsolatos költségek, 1948. március 5.

szeptember 15. között a Vörös Hadsereg elhelyezésére 511.295.917,48 Ft-ot költött, ami havi átlagban 37.873.775,22 Ft-ot tett ki. A békeszerződés életbe lépése után, 1947. szeptember 15-től december 15-ig ez az összeg 17.046.461,71 Ft volt, amihez még 687.955,72 Ft hozzáadódott a benyújtott, de kifizetetlen számlák révén – e költségek havi átlaga 5.911.472,47 Ft-ra rúgott. 1947. december 15. után kifizetések nem történtek.¹⁶

Az 1948. február 6-án tartott tárcaközi értekezlet a megbeszélésekre kijelölte a magyar fél képviselőit, a Külügyminisztérium, a Miniszterelnökség, az Igazságügy-minisztérium, a Közlekedésügyi Minisztérium, a Honvédelmi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Gazdasági Főtanács, valamint a Jóváételi Hivatal munkatársaiból. A delegáció február 11-én megtartott ülésén azonban arra a megállapításra jutottak, hogy összecszerű igényt a szovjet féllel szemben addig nem támaszthatnak, amíg nincs megállapodás arról, hogy az egyes szolgáltatásokat milyen díjszabás alapján lehet elszámolni. Ennek a tisztázására a bukaresti és a szófiai magyar követségtől igyekeztek információkat szerezni arról, hogy Romániában és Bulgáriában milyen alapon történt a Vörös Hadsereg által igénybe vett szolgáltatások elszámolása. Ugyanakkor Tyiskov követségi tanácsoson keresztül szorgalmazták a szovjet tárgyaló bizottság tagjainak kijelölését és a megbeszélések mielőbbi megkezdését. Mind a tanácsos, mind a Dekanozov vezetésével Budapestre érkezett küldöttség kitért azonban az érdemleges tárgyalások elöl arra hivatkozva, hogy azok lefolytatására nincs felhatalmazásuk. Mivel a szovjet hadsereg ellátásával kapcsolatban kiegyenlítettlen hátralékok egyre növekedtek, Nyárádi Miklós pénzügyminiszter Puskin követnek címzett levelében sürgette a kérdés rendezését. Érdemi válasz helyett azonban a magyar fél 1948. március 11-én olyan telefonüzenetet kapott, miszerint az ügyben nem a szovjet követség, hanem a Szovjetunió magyarországi kereskedelmi képviselője az illetékes.¹⁷

A magyar félnek végül csak többszöri sürgetésre sikerült érintkezésbe lépni a szovjet részről kijelölt bizottság vezetőjével, a kereskedelmi kirendeltség helyettes vezetőjével,¹⁸ aki azonban ígérete ellenére közel egy hónapig nem volt hajlandó közölni, hol és mikor kezdődhetnek meg a tárgyalások. A magyarokkal ismételt sürgetések után április végén azt közölték, hogy a tárgyalások addig nem kezdődhetnek meg, amíg a szovjet bizottság vezetője Moszkvából meg nem kapja a megfelelő utasításokat. Mivel az 1947. december 15. óta felmerült költségek is már közel 25 millió forintra rúgtak, és a hátralékok napról napra növekedtek, Krassó Dezső miniszteri tanácsos, a külügy képviselője indítványozta, hogy Puskin követen keresztül érjék el a megbeszélések megkezdését.¹⁹

A szovjet részről összeállított egyezményterveket a Külügyminisztérium és a Jóváételi Hivatal végül 1948. május 12-én kapta meg a Gazdasági Főta-

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL OL XIX-J-1-j TÜK SZU 1945–1964 IV-483/1948. (24. d.) Feljegyzés Miniszter úr részére, 1948. szeptember 25.

¹⁸ Ez már önmagában mutatta, hogy a szovjet hatóságok minél alacsonyabb (kompetencia-nélküli) szintre igyekeztek leszorítani a tárgyalásokat.

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j TÜK SZU 1945–1964 IV-483/1948. (24. d.) Feljegyzés Miniszter úr részére, 1948. szeptember 25.

nácstól. Ezzel kapcsolatban Krassó azt sérelmezte, hogy az 1947. szeptember 15. és december 15. közötti 90 napos időtartam alatt felmerült kiadások (kb. 25 millió Ft) megtérítése nem szerepelt a tervezetekben. A tárcák észrevételeiket és ellenjavaslataikat a május 18-ra tervezett értekezleten szándékoztak egyeztetni. Az ügy ekkor azonban Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács vezetőjének beavatkozásával fordulatot vett. Vas (minden bizonnyal a kommunista párt döntése alapján) kijelentette, hogy a fenti kérdéseket maga kívánja letárgyalni a szovjet delegációval. Az volt a véleménye, hogy a Szovjetunió a tárgyalásokat megelőzően engedte el a Magyarország által fizetendő jóvátétel felét, így „evvel a gesztussal szemben Magyarország sem helyezkedhet kicsinyes álláspontra a fenti ellátási, szállítási stb. kérdésekben”.²⁰ Vas Zoltán a bizottság kérése ellenére megbeszéléseiről nem tájékoztatta a testületet.

A kérdés rendezésére magyar részről készített tervezeteket 1948 júniusában vitatták meg. Ezzel összefüggésben az is felmerült, hogy össze kellene írni, mit foglaltak el a szovjet alakulatok, mit használtak, szabályozni kellene a lakások igénybevételeinek módját, meg kellene állapítani a szovjet hadsereg által okozott károkat. Az észrevételeket szovjet részről elutasították, az okozott károk számbavételére nem kerülhetett sor, azokat hadikároknak kellett nyilvánítani.²¹

A tárgyalások minden részlete ma még nem ismert. A Szovjetunió magyarországi vonalbiztosító alakulatainak nyújtandó szolgáltatások és azok kiigénylítése tárgyában született négy megállapodást és a feltételeket tartalmazó három mellékletet Rajk László külügyminiszter és G. M. Puskin nagykövet 1948. december 6-án Budapesten írta alá.²² Mint arra Pataki István rámutatott, a Rajk Lászlónak szóló felhatalmazási dokumentumhoz nem csatolták a két kormány meghatalmazásait, az aláírandó okmányokat, s arról a kormány sem tárgyalt.²³ Az egyezményben a magyar fél súlyos kötelezettségeket vállalt magára a szovjetek javára. A szovjet alakulatok a szolgáltatások esetében 50–70%-os kedvezményben részesültek és a szállítmányok mennyiségétől, árufeleségétől, értékétől függetlenül teljes adó- és vámmentességet kaptak.²⁴ Az igénybe vett objektumokért (amelyeknek listája szigorúan titkos volt) a csapatok elvben bérleti díjat fizettek, gyakorlatilag a karbantartást és a felújítást magyar hitelből végeztették el.²⁵ A szovjet csapatok ezen kívül jelentős erdő- és legelőterületet vettek igénybe gyakorló és lőterek céljára, amelyeket a magyar honvédség részére kisajátítottak; azokért a szovjet csapatok nem fizettek bérleti díjat.

---

²⁰ Uo.

²¹ Pataki I.: „Egyezmények” i. m. 127.

²² Az egyezmények a feltételeket szabályozó mellékletekkel együtt 1958. április 1-ig voltak érvényben, amikor Révész Géza honvédelmi miniszter, illetve A. A. Grecko marsall, a szovjet honvédelmi miniszter első helyettese aláírták a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok által igénybe vett különböző létesítmények, szolgáltatások rendje és feltételei tárgyában kelt újabb egyezményt.

²³ Pataki I.: „Egyezmények” i. m. 127.

²⁴ Az Egyezmény szövegét lásd uo. 137–149.

²⁵ Uo. 128.

Abban az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály, mintegy 60–70.000 főnyi megszálló hadsereg tartózkodott. Magyarországon az osztrák államszerződés megkötéséig 4 hadosztálynyi erő látta el a vonalbiztosítást.²⁶ A szovjet csapatok elhelyezéséről, létszámáról a Szovjetunió azonban a magyar kormánynak nem adott információt. (Amikor 1990–1991 folyamán a szovjet csapatkivonással összefüggésben vizsgálódtak, arra a következtetésre jutottak, hogy 1949-től a vonalbiztosító csapatokon kívül már összefegyvernemi magasabb egységek is állomásoztak Magyarországon.)

Az egyezmény megkötését követően újabb és újabb szovjet egységeket telepítettek az ország területére. 1949 augusztusában egy gépkocsizó lövészhadosztályt (11.010 főt) vezényeltek Magyarországra a Badenben állomásozó Központi Hadseregcsoport parancsnokának az utasítására. Ugyancsak 1949-ben — előzetes bejelentés nélkül — repülő és légvédelmi csapatok érkeztek Budapestre. 1949–1950-ben 80 városban, községben, településen állomásoztak szovjet katonai egységek,²⁷ noha a vonalbiztosításra elegendő volt néhány katonai egység, pár ezer fős létszámmal.²⁸ Azzal, hogy a szovjet kormány ennél lényegesen több katonát állomásoztatott Magyarországon, kezdettől fogva megszegte a békeszerződés rendelkezéseit.

A szovjet csapatok elhelyezésére, ellátására magyar részről különös gondot fordítottak. 1949 júliusában a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium Tömpe István vezetésével külön bizottságot hozott létre a beérkező szovjet igények teljesítésére. Ezekkel a kérdésekkel csak „megbízható” vezetők foglalkozhattak; vidékről hetenként futárok hozták a jelentéseket Budapestre a szovjet kérésekről.²⁹

A növekvő létszámú szovjet csapatok magyarországi tartózkodása komoly gazdasági megterhelést jelentett a magyar állam számára, de mind ez ideig nem készültek olyan számítások, amelyek a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával kapcsolatos költségek legalább megközelítő becslésére törekedtek volna.

A békekötés után is itt maradó szovjet katonai erők diszlokációja az 1950-es évek elejére alakult ki. Magyarország ún. katonaföldrajzi struktúrájából adódón a Dunántúlon a várpalota-hajmáskéri fennsíkon még a Monarchia alatt létrejött gyakorlótér és helyőrségkomplexum köré volt a legkönnyebb a csapatokat telepíteni. Ezt a katonai infrastruktúrát használták a szovjetek is, mint ausztriai csoportosításuk hátterét. Az orosz harckocsizók igénybe vették Esztergom-tábort, és a hadtápvonalak biztosítása érdekében Kelet-Magyarországon, Debrecenben is csapatokat kellett elhelyezniük. Itt azonban kevésbé építhettek a meglévő infrastruktúrára, ezért a szovjet katonai építkezések első hulláma Debrecen, Kecskemét és Szolnok térségét érintette. Ekkor rendezték be a hortobágyi bombázólőteret, és indult meg a záhonyi átrakodó állomás eről-

²⁶ Horváth Miklós: Magyarország szuverenitásának helyreállítása. A szovjet csapatok kivonása és Magyarország szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában. In: Rendszerváltás 1989. (Témák között válogatva) Szerk.: M. Kiss Sándor, ANTOLÓGIA Kiadó, Lakitelek, 2014. 270.

²⁷ Pataki I.: „Egyezmények” i. m. 130.

²⁸ Uo. 125.

²⁹ Uo. 129.

tetett fejlesztése. (Ugyanakkor a szovjet csapatok gondosan kerülték a jugoszláv határt.)

Ez a kisebb létszámú, koncentráltabb elhelyezés lehetővé tette, hogy visszahúzódjanak a lakosság köréből. Az 1950-es évek első felétől a legénység és a nőtlen tisztek is már teljes egészében zárt laktanyákban és támaszpontokon éltek. A családos tisztek egy része azonban még ekkor is kint élt a városokban.³⁰

Azt még pontosan nem tudni, hogy miért kezdték meg a szovjet kontingens erőteljesebb növelését 1953-ban. Egy 1953. május 22-én kelt, Farkas Mihálynak címzett feljegyzés a szovjet csapatok részére új laktanyákat és helyőrségeket igényelt Kecskeméten, Cegléden, Nagykőrösön és Szolnokon.³¹

A megszállás terheit tovább növelte a szovjet tisztek családtagjainak érkezése, ami az ideiglenességnek még a látszatát is eltörölte. Szabó János, a könnyűipari miniszter első helyettese 1953. december 4-én levélben fordult Rákosi Mátyáshoz és a szovjet tisztek családtagjainak várható érkezése miatt sürgős intézkedéseket javasolt. A családok elhelyezésének megoldására egy bizottság alakult, amelyben az MDP KV apparátusának egy munkatársa, a Honvédelmi Minisztérium, az ÁVH, a Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága, valamint a Könnyűipari Minisztérium egy-egy munkatársa kapott helyet. A Könnyűipari Minisztérium néhány munkatársa végigjárta azokat a városokat, amelyek a szovjet tisztek elhelyezése szempontjából szóba jöhettek. A helyszíni szemle alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az érintett városokban nagyfokú lakáshiány van, ezért a lakásszükségletnek csupán 20%-át tudják a lakosságtól való bérbevétel útján biztosítani. Lehetőnek látták ugyanakkor a különböző szervek és intézmények összeköltöztetésével, illetve más városokba költöztetésével növelni a rendelkezésre álló lakások számát. Szabó János számítása szerint a szovjet tiszti családok elhelyezésére — az albérleti kártalanításra, az igénybe vett épületeknél bizonyos átalakításokra, a félig kész lakások gyors befejezésére — a Könnyűipari Minisztériumnak mintegy 15 millió Ft-ra lett volna szüksége. A kérdést az MDP Titkársága is napirendre tűzte 1953. december 8-án, és úgy foglalt állást, hogy egyrészt a végrehajtás határidejét december 31. helyett egy későbbi időpontban kell megállapítani, másrészt a hozzátartozókat csak olyan ütemben tudják fogadni, amilyen mértékben lakásokat tudnak a rendelkezésükre bocsátani. A testület egyidejűleg megbízta Szabó Jánost, hogy a döntésről értesítse az illetékes szovjet felet, és egyben hívja fel figyelmüket, hogy vizsgálják meg, nem túlzottak-e az előterjesztett igények. A Titkárság azt is szükségesnek tartotta, hogy a kormány foglalkozzon a kérdéssel és javasolja, a miniszterelnök vagy egyik helyettese teljes felhatalmazással irányítsa az ügy végrehajtását.³²

A szovjet katonák magyarországi elhelyezésével kapcsolatban 1953. december 29-én Rákosi is beszélt a szovjet nagykövettel és felvetette, hogy a kérdést nem katonai vonalon, hanem kormány szinten kellene rendezni. Rákosi emlékeztetett rá, hogy a Középső Hadseregcsoporthoz azon kérésének teljesítése,

³⁰ *Molnár Gy.*: Megszállók homályban. i. m.

³¹ MNL OL XIX-A-88 (4. d.) Karácsony Imre feljegyzése Annus Antal számára, 1991. január 17.

³² MNL OL M-KS 276. f. 54/282. ő. e.

hogy segítsenek lakást keresni a szovjet hadsereg tisztjeinek, mivel megérkeztek családtagjaik, komoly politikai problémát jelent. Rákosi állítása szerint több mint háromezer lakásról volt szó, és a helyőrségparancsnokok mind több követeléssel álltak elő. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a szovjet csapatok állomáshelyei olyan településeken voltak, ahol a lakáshelyzet amúgy is súlyos volt, vagy olyan kis településekről volt szó, mint Hajmáskér, Tököl stb. Rákosi arra kérte a szovjet kormányt, tájékozódjon a Középső Hadseregcsoporthoz írt leveleiről és teljesítésük rendjéről, s maga Moszkva hagyja jóvá a Hadseregcsoporthoz írt leveleit. A beszélgetésen jelen lévő Gerő megerősítette a Rákosi által elmondottakat, s közölte: nem arról van szó, hogy nem akarnak segíteni, nem is a leküzdendő nehézségekről, de nincsenek mindig meggyőződve arról, hogy a Középső Hadseregcsoporthoz írt leveleik azt kérelmezi, amit a Szovjetunió hadügyminisztériuma vagy a szovjet kormány szükségesnek tart. Minthogy ez az ügy komoly problémává vált, szükségesnek tartották erről egy kormány szintű megbeszélést.³³

Ezzel összefüggésben Gerő Ernő 1954. január 27-én feljegyzést írt Apró Antalnak, amelyben a szovjet kormány válaszát sürgetve azt javasolta, hogy Nagy Imre miniszterelnök kéresse magához Kiszjeljov nagykövetet és kérdezze meg, hogy a magyar felvetésre a szovjet kormánytól érkezett-e már válasz. Gerő szerint olyan nagy összegekről van szó (12 millió forint), amit nem tud a magyar kormány biztosítani.³⁴

1954. január 28-án Nagy Imre Jevgenyij Kiszjeljov nagykövettel folytatott beszélgetése során újból szóba hozta a szovjet katonák és családjaik lakáskérésének ügyét. Közölte, hogy folytatódnak a partizánakciók az egyes egységparancsnokok, sőt egyes tisztek részéről, akik lakásokat követelnek a helyi magyar szervektől. A miniszterelnök szerint mindez bonyodalmakat, sőt szovjetellenes hangulatot vált ki, mivel a szovjet csapatok állomáshelyein már hónapok óta egyetlen magyar sem kapott lakást, még a legjobban rászorulóknak sem, mert a teljes szabad lakásalapot a katonai szükségletekre tartották fenn. Nagy Imre hangsúlyozta, hogy mivel ez politikai problémává vált és szovjetellenes hangulatot eredményezett, szükségesnek tartotta erre felhívni a szovjet vezetés figyelmét, s egyúttal kérte a helyzet rendezését.³⁵ A nagykövet azt állította, hogy beszélgetésük előtt 3–4 héttel Tyihonov altábornagy a szovjet kormány megbízásából már választ adott a magyar kormánynak, személy szerint Rákosi Mátyásnak. Abban ígéretet tettek arra, hogy a szovjet kormány figyelembe veszi a nehézségeket és megvizsgálja az ügyet annak érdekében, hogy a kéréseket a minimumra csökkentsék.

Tyihonov altábornagy válaszát nem ismerjük. M. V. Zimjanyin, a szovjet Külügyminisztérium IV. Európai Osztályának vezetője a honvédelmi minisztertől kapott információra hivatkozva arról tájékoztatta V. A. Zorin külügyminiszter-helyettesét 1954. január 28-án, hogy határozat született a külföldön szolgáló

³³ Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos jelentései. Szerk.: Baráth Magdolna. Napvilág Kiadó, Bp., 2002. 117.

³⁴ MNL OL M-KS 276. f. 66/46. ó. e.

³⁵ Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról i. m. 127–128.

szovjet tisztek családtagjai utazásának ideiglenesen elhalasztásáról. Kiszeljov nagykövet utasítást kapott, hogy hozza ezt Rákosi tudomására.³⁶ 1954 első felében azonban mégis megérkeztek a családtagok, és a nyár folyamán a szovjet Középső Hadseregcsoport parancsnoksága újabb lakásigényekkel lépett fel. 1954 kora őszeig a magyar állam 1104 lakást biztosított a szovjet tiszt családoknak, amelynek helyreállítási költségei 10.811.000 Ft-ot tettek ki (ebből a szovjet kormány 5.125.000 Ft költséget vállalt magára), ezenkívül több vidéki városban mintegy 400 albérleti szobát béreltek. Az újabb szovjet igény 330 lakásra vonatkozott, ebből a magyar kormány 190-et tudott volna biztosítani, amelynek költségkihatása kb. 5.980.000 Ft volt.³⁷

Az osztrák államszerződés aláírása után 1955. október 1-jéig a szovjet csapatokat ki kellett vonni Ausztria területéről. G. K. Zsukov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere 1955. július 31-én az osztrák államszerződés életbe lépése után nyílt parancsban közölte: „Valamennyi Ausztriában állomásozó szovjet csapatot 1955. október 1-jéig a Szovjetunió területére kell helyezni. A Szovjetunió fegyveres erőinek összlétszámát az Ausztriából kivont csapatok létszámával csökkenteni kell.”³⁸ A magyar politikai vezetés is számolt azzal a lehetőséggel, hogy esetleg Magyarország (és Románia) területéről is kivonják a szovjet katonai egységeket. Bata István honvédelmi miniszter az MDP KV Politikai Bizottsága 1955. május 5-ei ülésén az osztrák államszerződéssel összefüggésben utalt is erre. Ugyanakkor úgy vélte, a Varsói Szerződés tekintetében az egységes parancsnokság alatt működő csapatok elhelyezése a tanácskozó testület határozata alapján történik, és „megvan a lehetőség, hogy a főparancsnok maga intézkedik, hogy Magyarország területén legalább 1 hadtest szükséges”.³⁹ Bata szerint erre azért is szükség lett volna, mert a magyar fegyveres erők nem eléggé felkészültek. Gerő Ernő ezzel kapcsolatban arról beszélt, hogy a nyugatiak „óriási hangot csapnak, hogy megkötik az osztrák békét és az oroszok nem vonulnak ki, Ettől nem kell túlságosan befolyásoltatni magunkat. ... Én úgy gondolom, hogy nekünk leginkább repülőkre és ratákra van szükség. ... Ha szükséges katonai szempontból — had kiabáljanak, amíg berekednek — maradjon itt megfelelő számú katonaság.”⁴⁰ (Orosz kutatók véleménye szerint az országban lévő feszült helyzetre tekintettel a szovjet vezetés félt kivonni a csapatokat. Véleményük szerint a magyar hadseregnél nagyobb létszámban jelen lévő szovjet hadsereg nem csupán védelmet biztosított az „imperializmussal” szemben, de az ország kommunista vezetésének is támaszául szolgált.⁴¹)

Nem sokkal ezt követően, 1955. május 14-én Varsóban nyolc ország képviselője (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Románia, és a Szovjetunió) aláírták a Szovjet-

³⁶ Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszijszkaj Federacii (a továbbiakban AVP RF) f. 077. op. 34. papka 180. gy. 51.

³⁷ MNL OL M-KS 276. f. 65/192. ó. e. Szabó János 1956. szeptember 6-ai feljegyzése.

³⁸ A Szovjetunió honvédelmi miniszterének parancsa az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok kivonásáról. Szabad Nép, 1955. augusztus 1.

³⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53/229. ó. e.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Szovjetszkaja vnyesnyaja polityika v godi „holodnoj vojni” (1945–1985). Novoje procstyenyije. Red. L. Ny. Nyezinszkij. Mezsduarodnije otnosenyija, Moszkva, 1995. 245.

unió által vezetett tömb katonai integrációs szervezetét létrehozó varsói szerződést.⁴² A „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést” a későbbiekben kétoldalú szerződésekkel egészítették ki, melynek értelmében a tagállamok hozzájárultak ahhoz, hogy szovjet csapatok állomásozzanak a területükön.

Allen W. Dulles, a CIA igazgatója a külügyminiszterének címzett 1955. augusztus 12-én kelt memorandumában arról írt, nincs tudomásuk arról, hogy az Ausztriában állomásozó csapatokat Magyarországra vagy Csehszlovákiába fogják telepíteni, de nem tartotta kizártnak, hogy egy időre Magyarországra csoportosítják át őket. Arra vonatkozóan voltak — nem megerősített — információik, hogy néhány sugárhajtású repülőgép egységet Csehszlovákiában helyeznek el.⁴³

Még mielőtt a szerződés 1955. június 5-én hatályba lépett volna, május 31-én Bata István honvédelmi miniszter már arról tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy a Szovjetunió Fegyveres Erőinek Vezérkara kérte egy légi hadseregarancsnokság, egy három ezredből álló vadászpilóta hadosztály és egy felderítő repülőezred Ausztriából Magyarország területére történő áthelyezését. A miniszter úgy vélte, hogy ezeknek a telepítése javítani fogja az ország légvédelmét, s az elhelyezés a meglévő repülőterek felhasználásával, a szolnoki repülőtér felszálló mezőjének meghosszabbításával, valamint a szükséges tisztítási munkák (350 lakás) biztosításával megvalósítható. A PB 1955. június 2-ai ülésén úgy döntött, hogy a kérést teljesítik.⁴⁴

A légi erőn kívül a 17. gépesített lövészadosztály is Magyarországra érkezett, amelynek egységei Keszthelyre, Zalaegerszegre, Marcaliba, Veszprémbe és Tapolcára kerültek.⁴⁵ 1955 szeptemberében Magyarországon felállították a szovjet fegyveres erők miniszterének közvetlenül alárendelt különleges hadtestet, amelynek állományába két gépesített gárdahadosztály (2. és 17.), a 195. vadászpilóta, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hidászrezd, valamint légvédelmi csapatok kerültek. A hadtest feladata volt — a magyar csapatokkal együttműködve — az osztrák határ lezárása, védelme, a szovjet csapatok kivonása esetén az útvonalak biztosítása.⁴⁶ (A Varsói Szerződés dokumentumaiban ugyan rögzítették, hogy „Az Egyesített Fegyveres Erők elhelyezése a szerződésben részt vevő államok területén az említett államok közötti megegyezés szerint ... történik”, erre vonatkozó egyezményeket azonban az NDK, Lengyelország, Románia és Magyarország esetében csak 1956–1957 folyamán kötöttek. Az egyesített fegyveres erők állományához mintegy 60–63 szovjet hadosztály

⁴² A szerződés szövegét közreadja Halmosy Dénes (szerk): Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződései. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó. 1985. 282–288.

⁴³ <http://www.foia.cia.gov/document/cia-rdp80b01676r004200020079-0> Letöltés ideje: 2014. december 28.

⁴⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53/234. ő. e.

⁴⁵ *Csendes László*: Hadsereg-történet 1945–1998. Új Honvédségi Szemle, Budapest, 1998. 54.

⁴⁶ *Horváth M.*: Magyarország szuverenitásának helyreállítása. i. m. 271.

tartozott.⁴⁷ Ezeknek a fegyveres erőknek az elhelyezéséről a szovjetek „gyakorlatilag tetszőlegesen dönthettek”.⁴⁸

Az 1956. július 1-én kelt hivatalos ún. harcérték jelentés szerint 119.101 szovjet katona és 10.641 fős polgári állomány tartózkodott az országban.⁴⁹

A szovjet csapatok kivonásának követelése először az 1956-os forradalom napjaiban fogalmazódott meg, a budapesti egyetemisták 16 pontos követelésében, mégpedig az első helyen. Október 29-én a szovjet csapatok zöme kivonult Budapestről, és október 30-án Nagy Imre bejelentette, hogy tárgyalásokat kezdenek a teljes kivonásról. Csaknem ezzel egyidejűleg született meg Moszkvában a döntés a második szovjet intervencióról: 1956. november 4-ig több lépcsőben újabb 13 szovjet hadosztály egységeit rendelték Magyarországra. Az október 23. előtt Magyarországon állomásozó, illetve november 4-ig ide rendelt erőkből alakult meg a szovjet Déli Hadseregszereget, amelynek parancsnoksága és alárendelt alakulatai — kisebb változásokkal — egészen 1991 nyaráig Magyarországon tartózkodtak. (Megnövekedett erők számára a Magyar Néphadsereg ingatlanállományából ekkor vettek még át néhányat, illetve ekkor kezdtek nagyobb építkezésekbe. A járművek és gépek számának növekedése együtt járt a magyar hadseregből is jól ismert külső körletek szaporodásával, amelyek lényegében gépállomásszerű garázsokból és színekéből álló műszaki telepek voltak.⁵⁰)

A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1956. november 4-én kiadott felhívásában már ígéretet tett arra, hogy „a rend és a nyugalom helyreállítása után” tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a VSZ-tagállamokkal a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról.⁵¹ A forradalom leverését követően egy ideig az MSZMP vezetése is a szovjet csapatok kivonása mellett foglalt állást. Az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-én tartott ülésén Kádár kijelentette: „Egy bizonyos idő múlva amúgy is le kell ülni tárgyalni a szovjet csapatok kivonásának kérdéséről, s ami a perspektívát illeti, nem kétséges, hogy előbb-utóbb ki kell vonni Magyarországról őket.”⁵² Az 1957. január 6-án közzétett kormányprogram ezzel szemben a csapatkivonásról már nem tett említést, hanem azt hangsúlyozta: „A szovjet hadsereg a jelenlegi kiélezett helyzetben Magyarország területén védi a magyar népet... a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatokkal kapcsolatos kérdéseket is a két ország viszonyának megfelelően a magyar és a szovjet kormány baráti tárgyalások útján kívánja rendezni.”⁵³

⁴⁷ Pataki I.: „Egyezmények” i. m. 131.

⁴⁸ A semleges Közép-Európa nem utópia. Beszélgetés Hegedüs Andrással. Népszava, 1991. július 1.

⁴⁹ MNL OL XIX-A-88 (4. d.) Karácsony Imre feljegyzése Annus Antal számára, 1991. január 17.

⁵⁰ Molnár Gy.: Megszállók homályban. i. m.

⁵¹ Szabad Nép, 1956. november 6.

⁵² A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet 1956. november 11.–1957. január 14. Szerk.: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Intera Rt., Bp. 1993. 28.

⁵³ A forradalmi munkás-paraszt kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról. Népszabadság, 1957. január 6.

A kérdés felvetésére szovjet részről is számítottak az 1957. márciusi magyar–szovjet kormánytárgyalások idején. Szokolovszkij honvédelmi miniszter a csapatkivonástól nem zárkózott volna el, de csak későbbi időpontban, a helyzet jelentős javulása után tartotta időszerűnek.⁵⁴ Az SZKP KB Elnöksége viszont arra utasította a szovjet tárgyaló delegációt, hogy állapotjanak meg a magyarokkal arról: a közös nyilatkozatban a magyar kormány nevében jelentsék ki, hogy „a szovjet csapatok Magyarország területén való ideiglenes tartózkodása szükséges és mindenekelőtt megfelel a magyar nép érdekeinek”.⁵⁵

Az 1957. március 21-én folytatott tárgyaláson Kádár János azt javasolta, hogy Zsukov marsall és Révész Géza honvédelmi miniszter találkozzanak a közös kommunikáció azon részének átnézésé céljából, amelyek a katonai kérdéseket érinti. Zsukov e javaslatra bejelentette, hogy részt vesznek a másik — gazdasági kérdésekkel foglalkozó — bizottságban is, mivel „a nyilatkozat általános része érinti a szovjet csapatok Magyarországon tartózkodásának kérdését, gazdasági vonalon pedig feltétlenül szabályozni kell a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával összefüggő elszámolások kérdését”.⁵⁶ Erről végül a tárgyalásokon nem esett szó, de a két miniszterelnök által aláírt jegyzőkönyv tartalmazta azt az ígéretet, hogy a felek egy hónapon belül megkötik a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen elhelyezett szovjet katonai alakulatok helyzetére vonatkozó egyezményt.

A szovjet csapatok magyarországi tartózkodását és jogi státuszát ezek alapján az 1957. május 27-én aláírt egyezmény rendezte, amely hangsúlyozta: „a szovjet csapatok ideiglenes tartózkodása a Magyar Népköztársaság területén semmiképpen sem érinti a magyar állam szuverenitását; a szovjet csapatok nem avatkoznak be a Magyar Népköztársaság belügyeibe.”⁵⁷ Az egyezmény megkönnyítette a magyar kormány számára, hogy a szovjet csapatokat „baráti vendégalakulatként” kezelje, illetve ilyennek tüntesse fel a magyar társadalom előtt.

Arról az egyezmény nem szólt, hogy mekkora és milyen összetételű erők tartózkodnak az országban, pontosan hol helyezkednek el, és meddig maradnak Magyarország területén. Az Egyezmény 17. cikkelye úgy rendelkezett, hogy az értelmezésével és alkalmazásával, illetve a tervezett kiegészítő egyezményekkel kapcsolatos kérdések megoldására vegyes bizottság alakul, amelybe mindkét fél három-három főt delegál.

Az egyezmény előírta a szovjet csapatok állomásoztatásával összefüggésben az egymásnak okozott károk kölcsönös megtérítését az 1947. február 10-én megkötött párizsi békeszerződés utáni időszakra vonatkozóan.⁵⁸ Horváth Imre

⁵⁴ AVP RF f. 077 op. 38. papka 193 gy. 17

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Szerk.: Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Móra Könyvkiadó, 1993. 307.

⁵⁷ Az egyezmény szövege megjelent a Népszabadság 1957. május 29-ei számában. Az egyezményt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 54. sz. törvényerejű rendelete hirdette ki.

⁵⁸ A szovjet katonai egységek, vagy azok állományába tartozó egyes személyek cselekménye vagy mulasztása miatt a magyar államot, szerveket és állampolgárokat érintő káresetek és jogviták megoldására az 1957. évi egyezmény alapján Magyar–Szovjet Vegyes Bizottság jött létre. A Bizottság

külügyminiszter azonban az egyezmény aláírása előtt arra kérte szovjet partnerét, hogy az 1956. október-novemberi eseményekre vonatkozó rész maradjon ki; a magyar fél „levélváltás” útján lemondott a szovjetek által 1956-ban okozott károk megtérítéséről.⁵⁹ (1990. augusztus elején azonban Annus Antal kormány meghatalmazott részére készült egy kimutatás ezekről a károkról.⁶⁰)

Révész Géza és A. A. Grecsko 1958. április 1-jén írták alá a Magyarország területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok által igénybevevett különböző létesítmények és a nekik nyújtott szolgáltatás rendjéről és feltételeiről szóló megállapodást.⁶¹ Ezt érdemes részletesen is megismerni, mert így érthetővé válik, hogy a majdani teljes csapatkivonást követő elszámolási viták miből is adódtak. Az egyezménynek megfelelően a szovjet csapatok, valamint az állományukba tartozó személyek és családtagjaik részére a Magyar Népköztársaság tulajdonát képező ingatlanokat (laktanyák, repülőterek, gyakorlóterek, lőterek, valamint ezek földterületei, lakó- és szolgálati épületek) bérleti díj fizetése ellenében kellett rendelkezésre bocsátani. A bérleti díjnak viszont a szovjet csapatok által ezen ingatlanok helyreállítására, felújítására és karbantartására fordított összeget kellett tekinteni. Az egyezmény emellett részletesen szabályozta a szállítási, távközlési, közüzemi szolgáltatási díjak megfizetési rendjét; ezek általában a Magyarországon érvényben lévő díjszabásnak feleltek meg.

A kormányközi megállapodás lehetővé tette, hogy a szovjet csapatoknak az illetékes magyar hatóságok építőipari kapacitást bocsássonak rendelkezésre, amellyel szerződéses feltételek mellett építő és szerelő munkát végeztethettek. Ezen munkálatok értékét a magyar néphadseregére irányadó árszabályoknak és áraknak megfelelően forintban kellett kifizetni.

Ha e létesítményeket a szovjet csapatok kiürítik, azokat az átadás napjának megfelelő műszaki állapotban kellett átadni a Honvédelmi Minisztériumnak. A szovjet csapatok eszközeiből épített vagy vásárolt létesítmények átadása esetén a magyar félnek az amortizáció, valamint azok további felhasználási lehetőségeinek figyelembevételével forintban kellett megtéríteni a létesítmények építésére vagy vételére fordított összeget.⁶²

1990-ig tartó működése alatt mintegy 20.000 ügyben járt el, ami hozzávetőleg 60.000 magyar állampolgárt, 800 külföldit és 1000 magyar szervezetet (szövetkezet, vállalat stb.) érintett. A Bizottság kb. 240 millió Ft szovjet kártérítési kötelezettséget állapított meg. *Endrédy István*: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról és a környezeti károk felszámolásának története. Bp., 2013. 11.

⁵⁹ *Pataki I.*: „Egyezmények” i. m. 134–135.

⁶⁰ A Karácsony Imre csapatkivonási kormány meghatalmazott-helyettes által készített összeállítás szerint az 1956. októberi események alatt Budapesten a lakásállomány 4,1%-a (közel 20 ezer lakás) sérült meg, 2217 pedig teljesen elpusztult. Ezek akkori értéke 336 millió Ft volt, ami 1990. évi árakon számolva 1,8 milliárd forintot tett ki. A vidéki lakáskárok összege 7 millió (1990-es árakon 36 millió) forintra rúgott. Az egészségügyi és oktatási intézményekben 12, illetve 40 millió (1990-es értéken 64, illetve 220 millió) forintnyi kár keletkezett. Ezekhez hozzászámolva a felsőoktatási intézményekben, illetve népművelési intézményekben esett károkat, az összes épületkárt akkori árakon 413 millióra, 1990-es árakon 2,2 milliárd forintra becsülték. MNL OL XIX-A-88 3. d. Karácsony Imre feljegyzése Annus Antalnak, 1990. augusztus 8.

⁶¹ Az Egyezmény szövegét közli *Pataki I.*: „Egyezmények” i. m. 149–158.

⁶² Erről az Egyezmény 8. cikke rendelkezett. L. uo. 156.

A kétoldalú egyezmény engedélyezte a szovjet félnek, hogy 67 helyőrségben 60.500 katonát állomásoztasson az országban. Lehetővé tette, hogy a Szovjetunió a csapatok létszámát önkényesen megváltoztassa, és az „ideiglenes létszámváltozást a szovjet parancsnokság a magyar féllel ne hangolja össze”.⁶³ A szovjet nagykövetség 1958. januári elemzése a kialakult helyzetről kritikusan fogalmazott: „Ami a magyarországi szovjet csapatok létszámát illeti, a szovjet fél nem ad információt a magyar elvtársaknak erről a kérdésről. Meg kell állapítani, hogy ez megsértése azoknak a feltételeknek, amelyeket a magyarországi szovjet csapatok státuszáról szóló egyezményben meghatároztak.”⁶⁴

Az 1958. április 2-án Magyarországra érkezett Hruscsov a Kádár Jánossal folytatott négy szemközti beszélgetésük alkalmával felvetette, hogy Romániához hasonlóan Magyarországról is kivonják a szovjet csapatokat. Sipos Levente történész úgy tudja, hogy Kádár erről április 11-én zárt ülésen tájékoztatta a PB tagjait.⁶⁵ A KB tagjai erről hónapokkal később szereztek tudomást, amikor Kádár János moszkvai tárgyalásairól a Központi Bizottság 1958. június 6-án tartott ülésén azt mondta: „...ha kizárólag a belső dolgainkat nézzük, minden további nélkül ki lehetne vonni...Ami azonban a külső provokáció lehetőségét illeti — ami fennáll — mi nem vagyunk képesek védeni saját független államunkat”.⁶⁶

1958. május 24-én Moszkvában ülésezett a VSZ-tagországok Politikai Tanácskozó Testülete, ahol egyebek mellett I. Sz. Konyev marsall arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy 419 ezer fővel csökkentik a VSZ fegyveres erőit, és kivonják Románia területéről a Varsói Szerződés értelmében ott lévő szovjet csapatok (erre 1958 augusztusában sor is került). A tanácskozáson tudomásul vették a szovjet kormány döntését a magyarországi megszálló erők egy hadosztállyal történő csökkentéséről és az országból történő kivonásáról.⁶⁷

A Magyarországról kivont szovjet csapatok ezenközben már 1958. február-március folyamán elhagyták állomáshelyüket, a pápai, győri, szombathelyi, veszprémi, fehérvári, majd miskolci helyőrségekben. A búcsúztatást mindenütt ünnepélyes alkalomként szervezték meg, hogy ezzel is demonstrálják a két nép

⁶³ *Homor György*: Szovjet csapatkivonás térségünkéből. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2009. 27–28.

⁶⁴ AVP RF f. 077 op. 39 papka 198 gy. 13. A szovjet-magyar kapcsolatok a Szovjetunió kormánya 1956. október 30-i, a Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti barátság és együttműködés fejlesztésének és további erősítésének alapelveiről szóló deklarációjának fényében. A szovjet laktnyák megyénkénti elhelyezkedéséről a Honvédelmi Minisztériumban 1959-ben készült egy kimutató. A dokumentumot közli: „A dolgozó népet szolgálom!” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárában őrzött irataiból 1957–1972. Szerk.: Ehrenberger Róbert. TONYO– GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió, Bp., 2006. 49–54.

⁶⁵ *Sipos Levente*: Félelem a szabadságtól. In: Száz rejtély a magyar történelemből. Gesta Könyvkiadó, 1994. 200. Sipos nem jelölte meg az információ forrását. A Politikai Bizottság azonban 1958. április 11-én nem tartott ülést (aznap csak titkársági ülés volt), és ilyen tájékoztatásnak az Országos Levéltárban őrzött más dokumentumokban sem akadunk a nyomára.

⁶⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei. Szerk.: Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György–Ujváry Gábor. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1997. 337.

⁶⁷ Centralno-Vosztocsnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX veka. Tom I. Sztanovlenyije „realnogo szocializma” 1945–1965. Otv. red.: I. I. Orlik, Nauka, Moszkva, 2000.

barátságát. Szovjet részről felmerült az a kívánság, hogy az utolsó részlegeket az MSZMP KB Politikai Bizottságának egyik tagja búcsúztassa. A PB 1958. március 13-án röpszavazással döntött arról, hogy az utolsó egységet Veszprém-ben Kállai Gyula búcsúztassa a PB és a kormány nevében, és „a magyar-szovjet barátságnak ezekről az ünnepi aktusairól” készíttessenek filmet és kapjon teljes sajtónyilvánosságot.⁶⁸

1959-ben a Budapestre akkreditált nyugati diplomaták körében terjedt el az a hír, hogy hamarosan sor kerül a szovjet csapatok kivonására Magyarországról, ezt azonban Kádár hivatalosan is cáfolta.⁶⁹ A téma ezt követően — jelen ismereteink szerint — évtizedekig nem volt napirenden. Foglalkozott viszont a Politikai Bizottság a családos szovjet tisztok elhelyezésével, amikor 1962. augusztus 7-én úgy határozott, hogy a Déli Hadseregcsoport által megjelölt helyeken 1962–1963 folyamán mintegy 46 millió Ft értékben tiszti szállókat építenek.⁷⁰

Az 1970-es évek végétől a Déli Hadseregcsoport már csupán négy hadosztályt foglalt magában, körülbelül akkorára zsugorodott, mint az egykori Különleges Hadtest. Ugyanakkor aránytalanul nagy mennyiségű hadianyagot tároltak itt és számos hídépítő alakulat tartózkodott Magyarországon; jelenlétük és a magyarországi raktárakban felhalmozott több mint ötszázezer tonna utánpótlás Molnár György hadtörténész szakértő véleménye szerint expedíciós háborús tervekre utalt.⁷¹ A háborús készülődést mutatta szerinte a Nagytevel mellett elhagyott MORAB-nak nevezett 3781 négyzetméteres föld alatti bunker is, melyet 14 méteres mélységbe telepítettek. Molnár úgy tudja, hogy az objektum körülbelül 400 fős személyzettel és saját számítógépközponttal rendelkezett, és atomháború esetén innen irányították volna a Déli Hadseregcsoport helyére lépő igazi frontot.⁷² (Molnár György ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szovjet hadigépezetből hiányzott a magyar belügyekbe való beavatkozásra alkalmas karhatalom, vagyis olyan speciálisan kiképzett és felszerelt csapatok, amelyek alkalmasak a lakosság ellen való bevetésre: „...viszonylag jól felkészültek az általános európai háborúban rájuk osztott szerepre, de komoly bajban lettek volna, ha 1970 után megint Budapest utcáira küldték volna őket”).⁷³

Az 1980-as évek derekán a Magyar Néphadsereg vezetői arra a következtetésre jutottak, hogy a hadsereg nagyságrendje és struktúrája már nem teszi lehetővé a korszerű fegyverzeti színvonal fenntartását. A haderőreformot azonban értelemszerűen a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Parancsnokságával egyeztetve lehetett és kellett volna végrehajtani. Ennek jegyében került sor a magyar és szovjet katonai vezetők tárgyalására a védelmi kiadások 11–12 milliárd Ft (425 millió Rubel) összegű mérsékléséről 1987. szeptember végén. A megbeszéléseket magyar részről Pacsek József altábornagy, vezérkari

⁶⁸ MNL OL M-KS 288. f. 8/99. ő. e.

⁶⁹ Több ezzel kapcsolatos jelentés található a budapesti szovjet nagykövét jelentései között. AVP RF f. 077 op. 40 papka 204. gy. 4.

⁷⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/274. ő. e.

⁷¹ Molnár Gy.: Megszállók homályban. i. m.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

főnök, szovjet részről Szergej F. Ahromejev, a Szovjetunió marsallja vezette. A tárgyalások menetét Kárpáti Ferenc részletesen ismerteti könyvében. A szovjet katonai vezetés a politikai vezetőknél lényegesen kisebb megértést mutatott a magyar probléma iránt; kijelentették, hogy semmi okot nem látnak arra, hogy a nagyjából kiegyensúlyozott hagyományos erőviszonyok mellett a magyar oldal egyoldalú csökkentésbe kezdjen, s ezzel megingassa az erőegyensúlyt. Ahromejev marsall annak figyelembe vételét is kérte, hogy a tervezett lépés az egész varsói szövetségi rendszerre negatívan hathat. Mindazonáltal a magyar felvetésre a marsall sem adott egyértelmű választ, partnerének arra tett ígéretet, hogy az általuk kidolgozott javaslatokat D. T. Jazov hadseregtábornok, honvédelmi miniszter jóváhagyása után az illetékes szovjet párt- és kormány-szervek elé terjesztik.⁷⁴ A két delegáció tárgyalásait követően sor került Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter és Jazov megbeszélésére is, de az álláspontok nem közeledtek, sőt Jazov ellentmondást nem tűrően a vállalt fejlesztési előirányzat betartását követelte a magyar féltől.⁷⁵

A magyar hadsereg által az 1985–1990 közötti időszakra vállalt feladatok így még jelentős részben újabb támadó eszközök beszerzését irányozták elő, ám ez már ellentmondásban volt a VSZ 1987-ben elfogadott új doktrínája céljaival is.⁷⁶ A magyar vezetés ezt kihasználva a katonai eszközök egy részének beszerzéséről kívánt lemondani, s ezt a kérdést 1988 júliusában és 1989 márciusában Grósz Károly Mihail Gorbacsovval folytatott megbeszélései alkalmával fel is vetette.⁷⁷ Gorbacsov nem adott határozott választ a felvetésre, de ígéretet tett arra, hogy a katonai vezetőkkel tárgyalni fog a kérdésről.⁷⁸

A csapatkivonás

A magyar pártvezetés már 1988 augusztusában jelezte a szovjet vezetőknek, hogy szívesen játszana kezdeményező és koordináló szerepet a VSZ tagállamok fegyverzetcsökkentésében és arról igyekeztek meggyőzni partnereiket, hogy milyen pozitív politikai, gazdasági hatása lenne a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának.⁷⁹ Grósz Károly az MSZMP Központi Bizottságában 1988 szeptemberében hozta szóba először a kérdést. A KB 1988. szeptember 27-ei ülésén a „Tájékoztató időszerű külpolitikai és nemzetközi kérdésekről” című napirendi pont keretében említette meg, hogy Gorbacsovval folytatott megbeszélésekor szó volt a szovjet csapatok kivonásának időpontjáról, a végrehajtás üteméről, gyakorlati lebonyolításáról. Véleménye szerint a szovjet vezető hajlott arra, hogy erre a nem túl távoli jövőben sor is kerüljön.⁸⁰

⁷⁴ Uo. 198–203.

⁷⁵ Uo. 204. Kárpáti Ferenc feljegyzését Kádár János részére l. Uo. 206.

⁷⁶ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 197.

⁷⁷ Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991. Szerk.: Baráth Magdolna–Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp. 2000. 140–141. és 186.

⁷⁸ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 198.

⁷⁹ Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. i. m. 209–210. Lásd még Békés Csaba: Magyar külpolitika a szovjet szövetségi rendszerben 1968–1989. In: Magyar külpolitika a 20. században. Szerk.: Gazdag Ferenc – Kiss J. László. Zrínyi Kiadó, Bp., 2004. 133–172.

⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/242. ő. e.

Amikor 1988. november 10–11-én A. Ny. Jakovlev, az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja Budapesten tárgyalt, Grósz Károly előtte is szóba hozta a szovjet csapatok magyarországi tartózkodását. Igyekezett megnyugtatni a csapatok magyarországi állomásozása elleni politikai fellépések miatt aggódó szovjet vezetőket, de nem titkolta, hogy az idővel politikai kérdéssé válhat. Jakovlevtől ezzel kapcsolatban ugyanazt kérte, mint egy évvel korábban Sevardnadze külügyminisztertől: „ha tisztán katonai viszonylatban nem látják akadályát a csapatok jelenléte csökkentésének, ha lehetőséget látnak legalább saját erőik 20%-ának kivonására, akkor egy ilyen lépés, ha ezt megtennék, jól kihasználható politikai síkon”.⁸¹

1989 januárjában Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter tájékoztatta a Magyar Távirati Iroda, valamint a TV Híradó munkatársait arról, hogy konkrétán vált a Déli Hadseregcsoporthoz egyes csapatai, fegyverzete és haditechnikája részleges kivonásának ütemterve.⁸² Az 1989. január 31-én tartott sajtótájékoztatótán Matvej Burlakov vezérezredes, a Déli Hadseregcsoporthoz parancsnoka beszélt arról, hogy a szovjet kormány döntésének megfelelően 22 egységet (közülük egy páncélosadosztályt, egy kiképző páncélosezredet, egy deszant-rohamzászlóaljt, egy vadászrepülő-ezredet, egy vegyvédelmi zászlóaljt, egy katonai iskolát) vonnak ki Magyarország területéről, aminek eredményeképpen a hadseregcsoporthoz létszáma jóval több mint tízezer fővel csökken. A katonák távozása után a magyar állam tulajdonába kerül 11 helyőrségi objektum és számos lakotanya, műemléképület. Burlakov ennek kapcsán külön is megemlítette, hogy mintegy 400 objektumot 38 millió rubeles (650 millió Ft) költséggel a Déli Hadseregcsoporthoz épített; ennek átadási módját a szovjet és magyar hatóságok egyeztetik.⁸³

Ugyanazon a napon a Honvédelmi Minisztériumban is sor került egy sajtótájékoztatóra, ahol Kárpáti Ferencnek olyan kérdésekre kellett volna választ adni, hogy mi lesz a sorsa a felszabaduló laktanyáknak, épületeknek, kinek a tulajdonában vannak ezek az objektumok, a hadsereg létszámának csökkenése hatással lesz-e a hadiipar termelésére.⁸⁴

Kárpáti 1989. április 1-jei dátummal készítette el jelentését Németh Miklós és Grósz Károly részére a szovjet egységek részleges kivonásának előkészítéséről. A szovjet féltől kapott adatok szerint 11.300 főt, 470 harckocsit, 200 löveget és aknavetőt, valamint 2900 különböző típusú gépjárművet terveztek kivonni az ország területéről. A kivonás során 3000 családtag és 150 polgári alkalmazott is távozott volna.

A csapatkivonás a magyar katonai vezetéssel egyeztetett tervek szerint 1989. április 25-én kezdődött volna, és a május 15-ig tartó első szakaszban 18

⁸¹ *Alekszandr Jakovlev: Peresztrojka: 1985–1991. Nyeizdannoje, maloizvesztnoje, zabitoje. Red.: A. A. Jakovlev, Moszkva, Mezsdunarodnij Fond „Demokratyija”, 2008. 254–255. Magyarul közli: Sub Clausula 1989 I. m. 359.*

⁸² *Homor Gy.: Szovjet csapatkivonás... i. m. 39.*

⁸³ *Ritecz Miklós: 1990 végéig több mint tízezer katona és 450 harckocsi távozik hazánkból. Népszabadság, 1990. február 1.*

⁸⁴ *Homor Gy.: Szovjet csapatkivonás... i. m. 43.*

vasúti szerelvényen a technikai eszközöket kívánták a Szovjetunióba szállítani. A csapatok kivonulását május 15-én az aszódi vegyvédelmi zászlóalj kezdte és június végén a szolnoki légvédelmi ezred, illetve az általuk használt repülőterek légvédelmi egységei fejezték volna be. 1990-ben egy egység, a kecskeméti deszant-rohamzászlóalj kivonását tervezték.⁸⁵ A részleges kivonás után Magyarországon maradt csapatok átcsoportosítását 1989. május 15. és szeptember 21. között tervezték végrehajtani 26 vasúti szerelvényen, illetve közúton éjszaka 22 és hajnali 6 óra között.

Kárpáti Ferenc a tájékoztatás mellett a csapatkivonással összefüggésben néhány politikai jellegű kérdésben a magyar vezetés állásfoglalását is kérte. Sürgette olyan közös tervek kidolgozását, amelyek magában foglalták volna a csapatoknak a helyőrségekben történő búcsúztatását, a hazai és nemzetközi sajtónyilvánossággal kapcsolatos kérdéseket, esetleg diplomaták meghívását.

Javasolta a kivonásra, illetve átcsoportosításra kerülő csapatok mozgásának biztosításával kapcsolatos tervek összeállítását, illetve szakbizottság kijelölését a hátrahagyott objektumok, technikai és más anyagi eszközök átvételére, őrzésének megszervezésére. Egyidejűleg indítványozta, hogy az objektumok további hasznosítására vonatkozó elképzelések kidolgozásába vonják be a helyi párt- és tanácsi vezetőket is.⁸⁶

A csapatok távozása után a magyar-osztrák határ kb. 100 km-es szakaszán csak szovjet légvédelmi csapatok maradtak. Magyarország visszacapott 10 laktanyát — ezen belül Szombathely, Győr, Esztergom, Gödöllő, Kecskemét területén műemlék, illetve műemlék jellegű épületeket — amelynek értékét magyar részről mintegy 1 milliárd forintba becsülték.

A csapatkivonás folytatásáról már Németh Miklós 1989. márciusi moszkvai tárgyalásai során elvi megállapodás született, ezt azonban — szovjet kérésre — a megbeszélésekről készített feljegyzésben nem rögzítették. Nem esik szó a Magyarországon található atomfegyverek kivonásáról sem, Németh Miklós viszont úgy emlékszik vissza e találkozóra, mint amelyen a Magyarországon található szovjet atomfegyverek eltávolításának kérdése is felmerült.⁸⁷

A teljes csapatkivonásról szóló érdemi megbeszélésekre Nyers Rezső és Grósz Károly 1989. július 24–25-ei moszkvai látogatása alatt került sor. Nyers ekkor azt kérte szovjet tárgyalópartnerétől, hogy erősítsék meg a korábbi megállapodást és gondolják végig a szovjet csapatok további kivonásának kérdését, s egyúttal valamilyen formában hozzák is azt nyilvánosságra. Gorbacsov a javaslatokkal alapvetően egyetértett, de a nyilvánosságra hozatal kérdésében óvatosabb volt.⁸⁸

Néhány hónappal később viszont a szovjet fél vette át a kezdeményezést: Georgij Sahnazarov, Gorbacsov külpolitikai főtanácsadója 1989 októberében

⁸⁵ Hadtörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban HL) Magyar Néphadsereg 1980–89. 22.d./70. ő. e. 00808/1980. Jelentés a hazánkban állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoporthoz részleges csökkentésének előkészítéséről, 1989. április 1.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Oplatka András*: Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke.” Helikon Kiadó, 2014. 220.

⁸⁸ Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. I. m. 196–197.

azt indítványozta a szovjet elnöknek, hogy az európai fegyverzetkorlátozásra vonatkozó új szovjet kezdeményezést konkrét lépéssel, nevezetesen a szovjet csapatok Lengyelországból, Magyarországról és Csehszlovákiából történő egyoldalú kivonásával tegyék hangsúlyosabbá. Sahnazarov szerint a kedvező nemzetközi hatás mellett e lépés elsősorban a kétoldalú államközi kapcsolatok alakulására gyakorolt volna hatást, hiszen az ezen országokban állomásozó egységek katonai jelentősége csekély, viszont jelenlétük „ingerlő” tényező, s ezen országok leendő új kormányai előbb vagy utóbb úgy is követelni fogják kivonásukat.⁸⁹ Egy hónappal később az SZKP KB Nemzetközi Osztálya által a párt részéről összehívott szakértői csoport helyzetelemzése alapján készített, „Néhány végkövetkeztetés a magyarországi helyzet elemzéséből” című dokumentum hasonló véleményt fogalmazott meg: „Egységes vélemény uralkodott azt illetően, hogy a szovjet csapatok jelenléte Magyarország területén, ami számunkra semmiféle stratégiai jelentőséggel nem bír, végső konzekvenciájában a Szovjetunió ellen dolgozik, amennyiben a szovjetellenességet táplálja. Függetlenül saját akaratunktól, mind a jobboldallal, mind a baloldallal konfliktusba kerülhetünk. Abban a kérdésben, hogy milyen ütemben és milyen mértékben lehet a szovjet csapatok jelenlétét redukálni Magyarországon, különbözőek voltak a vélemények. Néhányan azt javasolták, hogy a dolgot egy nyilatkozatra kell redukálni, a csapatok kivonására vonatkozó tárgyalási készségünket illetően. Annak a szükségességéről is beszéltek, hogy gyorsan el kell távolítani a fájó sebeket (mint a debreceni légi támaszpont) és átállni a katonai bázisok elvére (az USA jelenlét mintájára néhány NATO országban). Beszéltek Magyarországnak a Varsói Szerződéshez fűződő kapcsolatáról is. Tagságának átalakítása ebben a szervezetben megkerülhetetlennek tűnik, nem csak egyes vezetők magartatása és a társadalomnak a semlegességre törekvése miatt. A tudósok véleménye szerint a szövetséges országok között Magyarországnak fűződik a legcsekélyebb érdeke a szövetségben maradni. Lehetséges Magyarország státusának megváltozása a Varsói Szerződésben francia minta szerint. Az a vélemény is elhangzott, hogy Magyarország a geopolitikai helyzet következtében a Szovjetunió katonai stratégiai érdekeire semmiféle veszélyt nem jelentene és a legszükségesebb lépés Magyarországnak a Varsói Szerződésből történő kilépése lenne.”⁹⁰

Magyarországon a szovjet csapatok teljes kivonására vonatkozó követelés nyilvánosan először 1989 kora nyarán hangzott el. Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-ai újrateremtésén elmondott beszédében Orbán Viktor, a FIDESZ vezetője a szovjet csapatok kivonásáról szóló tárgyalások azonnali megkezdését követelte. 1989 októberében a Magyar Radikális Párt és a Magyar Október Párt a budapesti szovjet nagykövetség előtt és a Szabadság téri szovjet emlékműnél követelték a szovjet csapatok azonnali kivonását.

A magyar országgyűlésben Sebők János tábornok, Veszprém megye képviselője vetette fel azt a javaslatot az Országgyűlés Honvédelmi Bizottsága 1989.

⁸⁹ Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. I. m. 281.

⁹⁰ A dokumentumot közreadja: Der Kreml und die Wende 1989. Interne Analysen der sowjetischen Führung zum Fall der kommunistischen Regime. Hg.: Stefan Karner–Mark Kramer–Peter Ruggenthaler–Manfred Wilke. Studien Verlag, 2014. 526–530. (Idézet: 529.)

december 12-ei ülésén, hogy kérjék a kormányt, folytasson tárgyalásokat a szovjet kormánnyal: 1990. december 31-ig vonja ki csapatait az ország területéről, arra hivatkozva, hogy megszűntek a csapatok itt-tartózkodásának mind politikai, mind katonai okai. A kivonulás szükségességét nem is vitatta senki, a határidőt viszont korainak tartották.⁹¹ Akkor a szovjet csapatok — gyakorlatilag az ország egész területét behálózva — 90 helyőrségben, azon belül 328 ingatlanon állomásoztak és kb. 46.000 hektárt foglaltak le.

1989 decemberében ismét Matvej Burlakov tábornok lépett a nyilvánosság elé és az MTI-nek adott nyilatkozatában kijelentette, hogy a szovjet kormány legújabb döntésének megfelelően 1990-ben újabb katonai egységeket vonnak ki az országból, és konkrét adatokat sorolt fel erre vonatkozóan. Ezek az adatok hangsúlyozottan a csapatcsökkentésre és nem a teljes csapatkivonásra vonatkoztak. Az utóbbiról Burlakov a következőképpen nyilatkozott: „A Varsói Szerződés tagállamainak illetékességi körébe tartozik az, hogy milyen gyorsan csökkenjen a szovjet csapatok állománya, hogyan és mikor történjen ezek kivonása. Mindez azonban szorosan összefügg az összeurópai fegyverzetcsökkentési és leszerelési folyamattal, valamint a bécsi haderőcsökkentési tárgyalások helyzetével, előrehaladásával.”⁹²

A szovjet csapatkivonás első ütemében viszont kivonták a Magyarország területén található szovjet atomfegyvereket is.⁹³ A magyar katonai vezetésnek nem voltak pontos információi az atomtöltetek tárolásáról, minden ezzel összefüggő kérdés közvetlenül a szovjet hadsereg Hadászati Rakétacsapatok Főparancsnokságához tartozott.⁹⁴ A tárolásukra szolgáló objektumot Nagyvázsöny és Tótvázsony közelében, „Duna” fedőnévvel létesítették. (A Scud-B és Frog típusú szállítórakéták állomáshelye Dombóvár közelében, illetve Baj község határában volt.)⁹⁵ Az építkezéshez természetesen szükség volt a magyar hatóságok engedélyére, de a létesítményekről pontos ismeretekkel senki nem rendelkezett.⁹⁶

⁹¹ *Homor Gy.*: Szovjet csapatkivonás... i. m. 41.

⁹² Jövőre újabb egységek távoznak. Burlakov vezérezredes a szovjet csapatkivonásról. Népszabadság, 1989. december 29.

⁹³ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 78. Az pontosan még ma sem tudható, hogy az atomtölteteket mikor szállították Magyarországra. Szovjet kezdeményezésre az 1960-as évek második felében kötöttek megállapodást arról, hogy a szovjet hadsereg ilyen fegyvereket is tárolhat az országban. Magyarországon erről a megállapodásról csak a legfelsőbb párt- és kormányzati körök néhány tagja tudott, Kárpáti Ferenc is csak honvédelmi miniszteri kinevezését követően szerzett tudomást róla. Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter állítása szerint kormányfővé választása után, 1987 júniusában tájékoztatta a kérdéssel Grósz Károlyt. Utóbbi a Népszabadság 1991. április 22-ei számában erre így emlékezett: „Amikor miniszterelnök lettem, néhány héttel a kinevezésem után hivatalos információt kaptam a magyar, illetve az itteni szovjet katonai vezetéstől, hogy egy magyarországi bázison atomtölteteket tárolnak. Az információ után nem sokkal utaztam Moszkvába és arra kértem Gorbacsov főtitkárt, hogy a tölteteket vigyék el Magyarországról. Akkor ő erre ígéretet tett.” (A legszigorúbban őrzött államtitok. Volt szovjet atomfegyver Magyarországon. Népszabadság, 1991. április 22.) Ezt Nyikolaj Rizskov szovjet kormányfő ugyancsak megígérte Németh Miklósnak 1989. márciusi moszkvai találkozásuk alkalmával. Amikor azonban Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter az ígéret teljesítésének időpontja iránt érdeklődött Dmitrij Jazov hadseregtábornoknál, levelére nem kapott választ.

⁹⁴ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 79.

⁹⁵ *Molnár Gy.*: Megszállók homályban. i. m.

⁹⁶ Kárpáti Ferenc könyvében pontosan leírja, hogyan nézett ki az objektum. I. m. 81–82.

1989 novemberében tájékoztatta Borisz Sztukalin szovjet nagykövet a magyar vezetőket, hogy Moszkvában határozatot hoztak az atomtöltetek magyarországi elszállításáról, ami november 24–26-án meg is történt. Mindazonáltal a magyar katonai vezetés csak 1990. március végén léphetett a „Duna” objektum területére, amikor onnan már mindent leszereltek és elszállítottak.⁹⁷ Mihail Mojszejev tábornok, szovjet vezérkari főnök egy esztendővel később 1990. október 26-án, Brüsszelben jelentette be, hogy a Szovjetunió befejezte az összes atomfegyver kivonását Csehszlovákia és Magyarország területéről.⁹⁸

Az Országgyűlés külügyi és honvédelmi bizottságai 1990. január 5-én együttes ülésükön tárgyalták a csapatkivonás kérdését. A képviselők sürgették, hogy mielőbb kezdődjön tárgyalás, és lehetőleg 1990 végéig történjen meg a szovjet csapatok teljes kivonása az ország területéről. Németh Miklós 1990. január 5-én levelet intézett Nyikolaj Rizskov szovjet miniszterelnökhöz, és kérte, hogy a szovjet csapatkivonásról mielőbb — lehetőség szerint még 1990 januárjában — kezdődjenek meg az érdemi tárgyalások.⁹⁹ Ennek ütemezéséről a magyar miniszterelnök és szovjet kollégája 1990. január 9-én a KGST szófiai ülésén állapodott meg.¹⁰⁰ Németh Miklós a közvéleményt 1990. január 23-án az országgyűlési ülésén tájékoztatta. „...A kivonás menetrendjének a kidolgozása és az üggyel kapcsolatos további kérdések rendezése céljából a közeli napokban szakértői szintű magyar–szovjet tárgyalások kezdődnek Budapesten. Tegnap kaptam meg a szovjet miniszterelnök üzenetét, amelyben már a tárgyaló delegáció összetételét is kijelölte.”¹⁰¹

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy 1989 végén – 1990 elején a szovjet katonai vezetés (és Gorbacsov is) még mindig csak csapatcsökkentésben gondolkodott. A Varsói Szerződés moszkvai találkozáján 1989. december 4-én — mondanivalóját közvetlenül Nyers Rezsőnek címezve — a főtitkár a következőket mondta: „De ez egy olyan kérdés, ami nagyon felelősségteljes hozzáállást követel. Tulajdonképpen mi már elkezdtünk dolgozni és a végkövetkeztetés feltehetően az volt, hogy az egyes országokban ezt a folyamatot talán gyorsabban végbe kell vinni, miután a szovjet katonák sűrűsége Magyarországon világviszonylatban a legnagyobb. Igen, az elvtársak Magyarországról kiszámították, hogy náluk jut a legtöbb katona egy négyzetkilométerre. Ezt is tudomásul veszem. De azt gondolom, hogy az elvet tartani kell – szeretném, ha bölintanátok, miként tegnap Busht is rávettem,¹⁰² hogy egyetértőleg bölintson – tartsuk meg a mérsékelt, a tárgyalásokra alapozott folyamat elvét. Véleményem szerint ez egy fontos kérdés, ahol az improvizációk nagyon veszélyesek volnának.”¹⁰³

⁹⁷ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 86–87.

⁹⁸ Mojszejev vezérkari főnök: Magyarországon nincsenek többé atomfegyverek. Népszabadság, 1990. október 27. Borsits László vezérkari főnök ezt a kijelentés úgy kommentálta, hogy Magyarország területén nem voltak atomtöltetek, csak atomfegyverhordozó eszközök. Uo.

⁹⁹ A levelet faximilében közreadja *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 100.

¹⁰⁰ Uo. 99.

¹⁰¹ *M. Tóth György*: Kivonási tünetek (3.) [http://www.honvedelem.hu/cikk/26482/kivonasi-tunetek-\(3\)](http://www.honvedelem.hu/cikk/26482/kivonasi-tunetek-(3)) Letöltés ideje: 2015. január 3.

¹⁰² Gorbacsov az 1989. március 2–3-ai máltai találkozóra utalt.

¹⁰³ Der Kreml und die Wende 1989. i. m. 576.

Dmitrij Jazov honvédelmi miniszter 1990. január 10-én Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszternek küldött levelében ugyancsak kifogásolta, hogy egyre sürgetőbbben vetik fel a szovjet csapatok teljes kivonásának kérdését, s ez a követelés immár ultimátum jelleget ölt.¹⁰⁴

Szovjet részről változatlanul Matvej Burlakov vezérezredes kapott felhatalmazást a kivonással kapcsolatos feladatok végrehajtására, a kapcsolatok fenntartására a magyar kormánnyal és a Honvédelmi Minisztériummal. A vezérezredes nem volt érdekelt abban, hogy a kivonás zökkenőmentesen és gyorsan megtörténjen.¹⁰⁵ A magyar kormány 1990 januárjában ugyancsak megbízta Annus Antal altábornagyot a csapatkivonások előkészítésével, helyettese Karácsony Imre mérnök vezérőrnagy, a Pénzügyminisztérium főcsoportfőnöke lett.¹⁰⁶ A belügyminiszter-helyettes irányításával az érintett tárcák miniszteri biztosaiból a miniszterelnöknek közvetlenül alárendelt tárcaközi bizottság alakult, amelynek egyik fontos feladata lett a megüresedő ingatlanok hasznosításával kapcsolatos kérdések kidolgozása. A kormány megbízott és helyettese tevékenységének négy fő iránya volt: 1. a csapatkivonás katonai operatív végrehajtása; 2. a szovjet, majd a Szovjetunió szétesése után a jogutód orosz féllel a tárgyalások lefolytatása, különös tekintettel a kölcsönös követelések számbavételére; 3. a végső gazdasági-pénzügyi elszámolás előkészítése; 4. a felszabadult ingatlanok hasznosítása.¹⁰⁷

Németh Miklós és Nyikolaj Rizskov miniszterelnökök többszöri egyeztetése után 1990. február elején sor került a két kormánydelegáció első hivatalos tárgyalására. A magyar küldöttséget Somogyi Ferenc külügyi államtitkár, a szovjetet Ivan Aboimov külügyminiszter-helyettes vezette. A legvitatottabb kérdés a teljes kivonás időpontjának kérdése volt. Magyar részről 1991. június 30-át irányozták elő, a Déli Hadseregcsoport parancsnoka viszont ezt irreálisnak tartotta és az augusztus 31-ét javasolta. A tárgyalások második fordulójában (1990. február 28.–március 1.) kompromisszumként olyan megállapodás született, hogy a harci egységeket 1990 végéig, a technikai eszközöket 1991. június 30-ig kivonják Magyarországról. Az erről szóló egyezményt 1990. március 10-én Moszkvában Horn Gyula és Eduard Sevardnadze külügyminiszterek írták alá. Az Egyezmény aláírása napján hatályba is lépett, noha a magyar kormány csak két és fél hónappal később hirdette ki egy minisztertanácsi rendelet formájában.¹⁰⁸

¹⁰⁴ HL Ki 261/010/20 Dmitrij Jazov honvédelmi miniszter levele Kárpáti Ferencnek, 1990. január 10. A levélből részleteket közöl *Horváth M.*: Magyarország szuverenitásának helyreállítása. i. m. 278.

¹⁰⁵ *Kárpáti F.*: Puskalövés nélkül... i. m. 99.

¹⁰⁶ A kormányváltozás a csapatkivonási tárgyalásokat illetően nem jelentett törést, megbízatásukat a 3223/1990 (június 25.) számú kormányhatározat megerősítette.

¹⁰⁷ MNL OL XIX-A-88 Szovjet csapatkivonási kormány meghatalmazott iratai (5. d.) Összefoglaló jelentés a szovjet csapatoknak a Magyar Népköztársaságból történő kivonásáról és az ezzel összefüggő kérdésekről, 1991. május

¹⁰⁸ Kihirdetésére a Magyar Közlöny 1990. évi 52. számában május 29-én került sor a Minisztertanács 97/1990. (V. 29.) számú rendeletével. Az egyezmény szövegéhez csatolták a csapatkivonások részletes ütemtervét is.

A magyar fél a csapatkivonási határidő betartásának elősegítése érdekében az Egyezményben vállalta 260 vonatszerelvény szovjet áru átvételét, illetve értékesítésének elősegítését (üzemanyagok, haditechnikai felszerelések, berendezések, lőszer reexportra). Ebből mintegy 100 vasúti szerelvénynek megfelelő üzemanyag mennyiséget a Honvédelmi Minisztérium átvett volna. A fennmaradó — a szovjet fél értékelése szerint mintegy 700 millió forint — készlet esetében a magyar fél gazdaságos reexportra látott lehetőséget. Az 1991. március 31-ig eladásra nem kerülő cikkek, eszközök elszállításáról a szovjet partnernek kellett gondoskodnia.¹⁰⁹

A Minisztertanács 3093/1990. számú 1990. március 12-én hozott határozata rendelkezett a csapatkivonással kapcsolatos egyes kérdésekről. A kormány úgy döntött, hogy meg kell határozni a szovjet csapatok által visszaadott ingatlanok közül azokat, amelyek az ún. biztonsági szféra feladataihoz feltétlenül szükségesek. A Honvédelmi Minisztérium használatába nem kerülő ingatlanok kezelői jogát a belügyminiszter által vezetett Tárcaközi Bizottság határozata alapján kijelölt szervezetnek kellett átadni; utóbbiak kötelezettsége volt az objektumok őrzése és állagmegóvása. A HM és az önkormányzatok kezelésébe nem került ingatlanokat értékesíteni kívánták; ezek őrzésére a pénzügyminiszter 400 millió forintot különített el a központi alapból.¹¹⁰

A moszkvai megállapodás után két nappal hazaindult a Veszprém megyei Hajmáskéren állomásozó szovjet harcokcsizó alakulat, s ezzel hivatalosan is folytatódott a Déli Hadseregcsoporthoz tartozó katonáinak, polgári alkalmazottainak, fegyvereinek, technikai eszközeinek hazaszállítása.

A kormány-meghatalmazottak első találkozása és az addig felvetődött kérdések megbeszélése véget a Déli Hadseregcsoporthoz tartozó Parancsnokságánál 1990. április 2-án megbeszélésre került sor az Annus Antal vezette magyar és a M. Burlakov vezette alálló szovjet munkacsoport között. Addigra már 14 csapatszerelvény elhagyta az ország területét és a kivonulás zökkenőmentesen folyt, de Burlakov vezérezredes jelezte, hogy a szovjet csapatkivonás feszítettebbé válásával különböző problémák jelentkezhetnek.¹¹¹ 1990. április 20-ig hat-hét zászlóalj és néhány önálló század személyi állományának és technikájának kellett elhagyni az országot, a tömeges kivonás (napi 5–6 szerelvény) ezután kezdődött volna.

1990. május 28-án a munkabizottságok Budapesten ismét áttekintették a kivonási ütemterv végrehajtásának menetét, illetve azokat a pénzügyi-gazdasági kérdéseket, amelyek a szovjet csapatok által használt ingatlanok átvételével és átadásával, valamint az anyagi készletek és eszközök értékesítésével függtek össze. A két küldöttség megállapodott abban, hogy további szakértői konzultációkat és véleménycserét kell folytatni, valamint jelentést kell készíteni mindkét kormány részére a megoldatlan kérdésekről.¹¹²

¹⁰⁹ MNL OL XIX-A-88. 0437/IV/1990. (2. d.) Előterjesztés a Minisztertanács részére: A szovjet Déli Hadseregcsoporthoz tartozó csapatainak Magyarországról történő teljes kivonulása, 1990. május

¹¹⁰ MNL OL XIX-A-88 (1. d.) A Minisztertanács 3093/1990. sz. határozata.

¹¹¹ MNL OL XIX-A-88 2/29. (2. d.) Feljegyzés a DHDSCS Parancsnokságánál 1990. április 2-án lefolytatott megbeszélésről.

¹¹² MNL OL XIX-A-88. (2. d.) Jegyzőkönyv, 1990. május 28.

Az egyezmény alapján 90 helyőrségből — azon belül 65 laktanyából — kellett a csapatkivonást végrehajtani.¹¹³ A demokratikus választások nyomán létrejött új kormány 1990. június 25-én újra tárgyalta a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos intézkedéseket. A 3093/1990. sz. kormányhatározat intézkedéseit megerősítette, illetve néhány helyen pontosította. Eszerint a szovjet csapatkivonással kapcsolatos feladatok végrehajtásának komplex módon történő összehangolására alakult Tárcaközi Bizottságnak kellett jóváhagynia a visszahagyott készletek, valamint egyéb személyi tulajdonú ingóságok értékesítésére vonatkozó szabályokat, és elő kellett segíteni azok végrehajtását. A kormány meghatalmazott feladatává tették a parlamenti pártok folyamatos tájékoztatását, egyúttal utasították Annust, hogy 1990. november 30-ig készítsen jelentést a Minisztertanácsnak a csapatkivonás helyzetéről.¹¹⁴ A kormány döntése alapján a kiürített objektumok mintegy 60%-a önkormányzati hasznosításra került, a többi központi kezelésben maradt.

A kivonulás hivatalos megkezdése utáni 15 hónapban (1990. március 12. és 1991. június 19. között) összesen 1547 vasúti szerelvény (34.541 vasúti kocsi) szállította a Szovjetunióba a Déli Hadseregcsoporthoz eszközeit, katonáit. 44.668 katonát, polgári személyekkel, családtagokkal együtt 100.380 főt kellett hazajuttatni.¹¹⁵ Az utolsó katonavonat 1991. június 16-án hagyta el hazánkat a záhony-csapi határállomáson. Az utolsó távozó szovjet katona, Viktor Silov altábornagy, a Déli Hadseregcsoporthoz egy évvel korábban kinevezett parancsnoka volt, aki civilben, diplomata útlevelel június 19-én 15 óra 01 perckor hagyta el Magyarország területét ugyancsak a záhony-csapi határállomáson.

Elszámolási viták

Már az 1989-es részleges csapatkivonás során felvetődtek olyan problémák, amelyek előrevetítették, hogy a pénzügyi kérdésekben nem lesz egyszerű a megállapodás. A kormány 1989 júliusában megbízta az Országos Tervhivatalt a szovjet csapatok itt-tartózkodásával kapcsolatos pénzügyi helyzet felülvizsgálatával. Az OT az érintett tárcák bevonásával elemezte a megszállás pénzügyi és egyéb vonzatait, megállapította a magyar pénzügyi ráfordítás nagyságát és meghatározta, hogy melyek azok a területek, ahol az 1958. április 1-jei Egyezmény felülvizsgálatát kezdeményezheti a magyar fél.¹¹⁶ A Minisztertanács 1989. július 17-én tárgyalta meg a Pénzügyminisztérium előterjesztését, amelyben a tárca a pénzügyi elszámolásokkal kapcsolatos magyar–szovjet tárgyalásokról adott közbenső tájékoztatót, mivel már akkor látható volt, hogy a vitás kérdések megoldása hosszabb időt vesz majd igénybe.

¹¹³ Endrédy István könyvében tételesen felsorolta a helyőrségeket és az objektumokat. *Endrédy I.: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról... I. m. 23–27.*

¹¹⁴ MNL OL XIX-A-88 (1. d.) A Minisztertanács 3223/1990. sz. határozata.

¹¹⁵ MNL OL XIX-A-88 1394/92. (7. d.) Feljegyzés Annus Antal altábornagy, kormány meghatalmazott részére: A csapatkivonással kapcsolatos fontosabb számszerű adatok, 1992. június 17. Ezeket az adatokat közli Endrédy István is. *Endrédy I.: i. m. 19–20.*

¹¹⁶ MNL OL XIX-A-88 26/10-a/25/90. Feljegyzés Kádár Béla miniszter részére: A szovjet csapatkivonással kapcsolatos gazdasági-, pénzügyi elszámolási kérdések áttekintése, 1990. július 16.

Kemenes Ernő, az Országos Tervhivatal elnöke, 1989. november 30-án levéllel fordult szovjet kollégájához, Ju. D. Maszljukovhoz, amelyben kifejtette, hogy az 1957. május 27-én megkötött államközi egyezményt, illetve az arra épülő 1958. április 1-jei megállapodást a megváltozott körülményekre tekintettel célszerű lenne újratárgyalni és a Magyarországon állomásozó szovjet alakulatok fenntartásával kapcsolatos kérdéseket az új viszonyoknak megfelelően rendezni. Indoklásul az OT elnöke mindenekelőtt a magyar gazdaság nehéz helyzetére hivatkozott, miután a fenti egyezményekben foglaltak teljesítése csak 1989-ben 3,1–3,7 milliárd forinttal terhelte volna meg a költségvetést.¹¹⁷

Kemenes Ernő leveléhez csatolta az egyezmény módosítására vonatkozó magyar javaslatokat. Alapelveként azt javasolta, hogy szűnjön meg a szovjet csapatok ellátásánál a többcsatornás rendszer, amely egyrészt a Szovjetunió bizonyos tranzferábilis rubelátutalásának forintra való átváltását, másrészt az éves árucseré-forgalomban magyar exportként szereplő, helyi átadású áruk és szolgáltatások kontingensét foglalta magában. Magyar részről már 1990-től új rendszer bevezetését szerették volna, amely szerint a beszerzések, beruházások, szolgáltatások finanszírozása a mindenkori kereskedelmi árfolyamon forintra átváltható, évente megállapításra kerülő tranzferábilis rubel kontingensből történt volna.¹¹⁸ A valuta átszámításnál a kereskedelmi árfolyamot kívánták figyelembe venni (1989-ben 27,50 Ft = 1 trf. Rub.).

A magyar fél változtatni kívánt az 1958. április 1-jei megállapodás azon pontján is, miszerint a szovjet csapatok magyar tulajdonban lévő ingatlanokat, létesítményeket úgy használtak, hogy a bérleti díj ellentételezésekképpen a szovjet felet terhelte az ingatlanok karbantartási, állagmegóvási kötelezettsége. Az már az 1989-ben átvett ingatlanok esetében kiderült, hogy ez csak részben valósult meg, mert az átvett objektumok műszaki állapota mindössze 41%-os volt (28%-kal alacsonyabb a Magyar Néphadsereg átlagánál).

A magyar oldal ugyanakkor elutasította azt a követelést, hogy a szovjet fél által saját erőből addig épített objektumok árát megtérítse.¹¹⁹ Kompromisszumos megoldásként értéküket kész volt betudni a Déli Hadseregcsoport által használt magyar tulajdonú objektumok elmulasztott állagmegóvásának költségeibe. Ennek kapcsán azt is javasolták figyelembe venni, hogy a magyar fél a szovjet hadsereg sajátérs építkezéseire — közműfejlesztési és terület-kisajátítási költség-hozzájárulás címen — évi több száz millió Ft-ot fordított (1989-ben

¹¹⁷ MNL OL XIX-A-88 01509/IV/1989. (2. d.) Kemenes Ernő levele.

¹¹⁸ A korábbi megállapodások szerint a Déli Hadseregcsoport vásárlásai (árubeszerzés, szolgáltatások, beruházások) egyrészt — tranzferábilis rubel ellenében — rendelkezésre bocsátott forintból, másrészt a magyar–szovjet árucseré-forgalmi megállapodás kontingensei között elkülönített források, az ún. „helyi átadású áruk” terhére történt. A szovjet fél a tranzferábilis rubel átutalásakor „speciális” árfolyammal (ez 1989-ben 40 Ft/trf. rubel volt) számolt, ami a kereskedelmi árfolyamnál a Szovjetunió számára lényegesen kedvezőbb, 45%-kal magasabb volt. A tranzferábilis rubel mindenkor érvényes kereskedelmi árfolyama és a „speciális” árfolyam közötti különbséget az állami költségvetés fedezte. A speciális dotáció összege 1980 és 1990 között 11 milliárd 445 millió forintot tett ki. (XIX-A-88 3. d. Karácsony Imre feljegyzése Annus Antalnak, 1990. augusztus 8.)

¹¹⁹ A szovjet követelés az 1958. április 1-jei egyezményen alapult, amely kimondta, hogy a magyar fél köteles megtéríteni a szovjet fél saját pénzeszközeiből végzett építési-beruházási tevékenysége során keletkezett ráfordításait – a további használhatóság és az amortizáció figyelembevételével.

150 milliót). A javaslat az volt, hogy a szovjet hadsereg a későbbiekben fizessen bérleti díjat, és továbbra is terhelje őket az ingatlanok állagmegóvási, karbantartási kötelezettsége, de adjanak lehetőséget a magyar szakemberek számára, hogy ellenőrizzék ezek teljesítését.

A szovjet Tervhivatal elnökének átadott feljegyzés tartalmazta azt a magyar változtatási igényt is, hogy módosítsák az 1981. október 3-án megkötött egészségügyi egyezményt és a jövőben a szovjet állampolgárok részére viszonossági alapon biztosított ingyenes egészségügyi ellátás, ambuláns vagy kórházi kezelést ne terjesszék ki az ideiglenesen Magyarországon állomásozó szovjet csapatok tagjaira és hozzátartozóira, hanem ellátásukról az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatósággal külön kössenek megállapodást.¹²⁰

A magyar fél számára külön terhet jelentett az az — évi mintegy 20 millió Ft — összeg, amelyet a szovjet csapatok által okozott balesetek következményeként — szovjet kártérítés hiányában — táppénz, rokkantsági nyugdíj, árvaellátás stb. címen kellett a költségvetésnek kifizetnie. Gondot okozott a kommunális-, közüzemi, postai szolgáltatások, illetve ipari, építőipari teljesítések ellenértékének késedelmes kiegyenlítése is. A százmilliós nagyságrendet meghaladó tartozások a közüzemi vállalatoknál, gazdálkodó egységeknél pénzügyi nehézségeket okoztak, miközben „az ezzel összefüggő hangulati elemek károsabbak az egyébként jelentős fizetési lemaradásoknál.”¹²¹ Mivel ezeket a problémás kérdéseket a Magyar–Szovjet Vegyes Bizottság szovjet egyetértés hiányában nem tudta megoldani, a magyar fél az 1957. május 27-én megkötött egyezmény 17. cikkének figyelembevételével kormány szinten javasolta megtárgyalni. A szovjet fél válasza az OT elnökének levelére csak 1990. február végén érkezett meg, amikor már javában folytak a csapatok végleges és teljes kivonulására vonatkozó egyezmény előkészítő tárgyalásai.

Tekintettel arra, hogy a felvetett gazdasági-pénzügyi jellegű kérdések mindenáron történő rendezésére irányuló törekvés esetleg megnehezítette vagy végső esetben meggátolta volna a csapatkivonási egyezmény megkötését, a magyar fél az 1990. február 26–28-ai tárgyalásokon eltekintett ettől. A szovjet féllel abban egyeztek meg, hogy az elszámolási problémákat a kivonás során felmerülő gazdasági kérdésekkel együtt fogják kezelni, és a későbbiekben arra visszatérnek. A március 10-ei Egyezmény a csapatkivonás határidejének és ütemezésének meghatározására koncentrált, a vagyoni és pénzügyi kérdéseket külön megállapodásban kívánták rendezni.

A kölcsönös követelések az Egyezmény aláírása után váltak ismertté. Szovjet részről kompenzációra tartottak igényt a saját pénzeszközökből megvalósított valamennyi objektumért. Amennyiben ennek a magyar fél nem tett volna eleget, úgy kérték, járuljon hozzá, hogy az átvételre nem kerülő objektumok

¹²⁰ A szovjet alakulatok katonái társadalombiztosítási járulékot nem fizettek, viszont becslés adatok szerint a Déli Hadseregcsoport tagjai és hozzátartozói egészségügyi ellátási költsége és a kiváltott gyógyszer receptek támogatása évi 270–300 millió Ft-ot tett ki. A TB Igazgatóság önállóvá válása miatt a társadalombiztosítási szolgáltatások díját is az állami költségvetésből kellett fedezni.

¹²¹ MNL OL XIX-A-88 01509/IV/1989. (2. d.) A magyar fél javaslata az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet alakulatok pénzügyi elszámolására. (Melléklet Kemenes Ernő leveléhez.)

kat saját hatáskörben értékesíthessék, illetve vegyes vállalatba apportként az ingatlan tulajdonjogát bevihessék. Ezzel kapcsolatban a magyar fél úgy foglalt állást, hogy tulajdonjoggal a szovjet fél Magyarországon nem rendelkezik, így azt apportként nem viheti be, másrészt csak az általa hasznosíthatónak tartott ingatlanok után tartozik kompenzációval.

A magyar kormány a szovjet követeléssel szemben az elmaradt állagmegóvási feladatok kompenzálására tartott igényt, illetve a szovjet csapatok által okozott környezeti károk miatt lépett fel pénzügyi követeléssel. Külön vizsgálatot tartottak szükségesnek arra vonatkozóan, hogy a szovjet csapatok által használt műemlékekben, illetve azok berendezésében okozott károk miatt keletkezett pénzügyi követelés hogyan érvényesíthető. Gondot jelentett a járandóságszerű (a szovjet csapatok, illetve állományukba tartozó személyek által okozott balesetek miatt keletkezett) pénzügyi kötelezettségek, illetve egyéb károk elismertetése is. Taktikai okokból a magyar fél a tárgyalások kezdeti szakaszában nem vetette fel a szovjet csapatok 1949–1956 közötti pénzügyi támogatását, illetve az 1956-os harci cselekmények által okozott károk megtérítését sem.¹²²

Az 1990. február 1–2-ai tárgyalásokon külön munkacsoportban megbeszéléseket folytattak a pénzügyi-elszámolási kérdésekről, valamint azokról a korábban átadott magyar javaslatokról, amelyek a szovjet csapatoknak a kivonás időszakában történő ellátásával függtek össze. A véleménycsere eredményeképpen abban állapodtak meg, hogy a szovjet fél a kormányközi egyezmény aláírásáig átadja az általa használt objektumok listáját, az általa számított — a szovjet eszközök felhasználását figyelembe vevő — érték megjelölésével, illetve a csapatkivonás befejezéséig rendezik az összes objektum átadásával-átvételével kapcsolatos pénzügyi kérdéseket. Az értékelés a kivonás ütemével összhangban objektumonként történt volna. Az elszámolás kérdésében azonban jelentős véleménykülönbség mutatkozott a két tárgyalócsoporthoz. Míg szovjet álláspont szerint az elszámolásnak minden egyes objektum átadása után meg kell történnie, magyar részről ragaszkodtak ahhoz, hogy az elszámolást a teljes pénzügyi mérleg összeállítását követően kell elvégezni.¹²³

A tárgyalófelek megállapodtak, hogy a kivonásról szóló kormányközi megállapodás aláírásáig közösen kidolgozzák és egyeztetik a Déli Hadseregcsoporthoz által használt objektumok leltározásának, értékelésének metodikáját, majd az aláírást követően magyar–szovjet munkabizottság alakul, amely elvégzi ezt a feladatot. (A tárgyalások elhúzódása miatt erre csak 1991. április 8-án került sor.)

Az Országos Tervhivatalban 1990. február 19-én megbeszélésre került sor a Honvédelmi Minisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium képviselőinek részvételével. Megállapodtak abban, hogy az át-

¹²² MNL OL XIX-A-88 Feljegyzés Kádár Béla miniszter részére: A szovjet csapatkivonással kapcsolatos gazdasági-, pénzügyi elszámolási kérdések áttekintése, 1990. július 16.

¹²³ MNL OL XIX-A-88 sz. n. (2. d.) Emlékeztető a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok teljes kivonásával kapcsolatos gazdasági-pénzügyi kérdésekkel foglalkozó munkacsoport megbeszéléseiről, 1990. február 2.

adás-átvétel metodikáját a HM egy héten belül kidolgozza, de a tulajdonjogi kérdésekben kikérik az Igazságügy-minisztérium szakértőinek véleményét, amiről az OT sürgős előterjesztést tesz a kormánynak.

Janza Károly vezérőrnagy már ekkor jelezte, hogy a HM nem képes megoldani a felszabadult objektumok őrzését és védelmét, ezt is a PM Zárolt Állami Vagyont Kezelő és Hasznosító Intézményre kívánják hárítani. Ennek kapcsán hangzott el az a javaslat, hogy az átadás-átvételnél három kategóriát — és ennek megfelelően eltérő kezelést — kellene megkülönböztetni: 1. azok az objektumok, amelyeket a HM hasznosítani tervez és beilleszthetők az új védelmi doktrínába, 2. azok a létesítmények, amelyeket a Belügyminisztérium vagy más fegyveres testület hasznosíthat, 3. olyan objektumok, amelyekre a fegyveres erők és testületek sem tartanak igényt, egyéb hasznosításuk célszerű.¹²⁴ Elhangzott az az indítvány is, hogy az objektumok átadásával kapcsolatos tárgyalásokat a Honvédelmi Minisztérium kezdje meg a szovjet fél által rendelkezésre bocsátott lista alapján. Ezzel a Honvédelmi Minisztérium azonban nem értett egyet. Janza Károly az Országos Tervhivatal elnökhelyettesének, dr. Dóró György altábornagynak címzett levelében azzal érvelt, hogy az objektumok hasznosítására már létrehoztak egy Tárcaközi Bizottságot a belügyminiszter-helyettes vezetésével, az objektumok állami tulajdonban vannak, így átvételüket és hasznosításukat legcélszerűbben az ilyen célokra alapított költségvetési szerv — a PM zárolt vagyont kezelő és hasznosító intézménye — végezhetné. Janza Károly úgy vélte, a hadseregnek csak azokat az objektumokat célszerű átvenni, amelyekre a továbbiakban igényt tart, mert a többi átvételére, őrzésére nincs kapacitása.¹²⁵

Az 1990 februárjában folyó kormányközi tárgyalásokkal egyidejűleg a Pénzügyminisztériumban szakértői megbeszélések zajlottak a szovjet csapatok tartózkodásának és kivonásának pénzügyi feltételeiről; ekkor vitatták meg a magyar fél 1989. november 30-ai levelében foglalt javaslatokat. Nem keltett meglepetést, hogy a szovjetek elzárkóztak a transzferábilis rubel átváltásánál alkalmazott speciális együttható kereskedelmi árfolyamra történő felváltásától, valamint az ún. „helyi átadású” áruk kategóriájának megszüntetésétől. Magyar részről e kérdéseket igyekeztek a kivonulás teljes körű elszámolásáig nyitva hagyni. Előrelépés csak a késedelmes fizetéseket illetően történt, ahol a magyar fél törvényesen egyoldalú lépéseket tehetett.¹²⁶

Legnagyobb vita ez alkalommal is a szovjet pénzeszközökből épült objektumok tulajdonjogát illetően alakult ki. Magyar részről kitartottak azon véle-

¹²⁴ MNL OL XIX-A-88 0035/2/1990. (2. d.) Feljegyzés dr. Kunos Péter államtitkár részére, 1990. február 20.

¹²⁵ MNL OL XIX-A-88 1581/21/1989. Janza Károly vezérőrnagy levele dr. Dóró György altábornagynak, 1990. február 13. Válaszlevelében Dóró György emlékeztette Janzát arra, hogy az 1958. április 1-jén aláírt egyezmény szerint a kiürített létesítményeket a Honvédelmi Minisztériumnak kell átadni, amelyek egyébként is a HM kezelői jogában vannak. Az átvétellel kapcsolatban a HM felelősségét véleménye szerint csak minisztertanácsi határozat oldhatta fel. Uo. 26/10-a/8/90. Dr. Dóró György levele Janza Károlynak, 1990. február 23.

¹²⁶ MNL OL XIX-A-88 (2. d.) Feljegyzés dr. Kemenes Ernő részére. A Szovjet csapatok kivonásával foglalkozó tárgyalásokról tájékoztató, 1990. március 5.

mény mellett, hogy a szovjet fél tulajdonjoggal nem rendelkezik, az ingatlanokat csak bérleményként használja. Ugyanez vonatkozott a szovjet pénzügyi eszközökből épült létesítményekre, de azt elismerték, hogy ezekre az átadásakor a magyar félnek az amortizáció és a további felhasználhatóság figyelembevételével értékfizetési kötelezettsége van. A megbeszélések alkalmával külön munkacsoportot hoztak létre, amelynek feladata egyrészt a kompenzálás kérdésének vizsgálata volt, másrészt állást kellett foglalnia az állagmegóvás elmaradásának pénzügyi következményeiről.¹²⁷

A gazdasági-pénzügyi kérdésekről különböző szinteken folytatott tárgyalásokra mindvégig rányomta a bélyegét a felek gazdasági ellenérdekeltsége. A szovjet fél a hazatelepítés költségeit a saját pénzeszközeiből létesített és ezért saját tulajdonuknak tekintett objektumokért kapott folyamatos magyar kifizetésekből, illetve az objektumok eladásából kívánta finanszírozni. A magyar fél egyszerű végelszámolásban gondolkodott — lehetőleg nullszaldós megoldásban — és kitarzott azon álláspontja mellett, hogy a magyar területen létesített épületek és építmények tulajdonjoga a magyar államot illeti. (Ezzel szemben a moszkvai magyar nagykövetnek egy szovjet külügyi tisztviselő elmondta, tudomása szerint a szovjet fél birtokában olyan 1946-os és 1947-es adásvételi szerződések vannak a vita tárgyát képező magyarországi szovjet katonai objektumok egy részét illetően, amelyek egyértelműen bizonyítják a szovjet tulajdonjogot az objektumok földterületére is. „Annak idején ez a háborús jóvátétel részét képezte, s egyetlen felelős bíróság sem kérdőjelezné meg a szovjet tulajdonjogot, amennyiben az említett szerződéseket benyújtják. Bízva azonban a megnyugtató rendezésben szovjet részről nem kívánják közzétenni ezeket a fontos iratokat.”¹²⁸)

Az alapvető érdekkülönbség miatt a tárgyalások kezdetén a felek szinte valamennyi lényeges gazdasági, pénzügyi, jogi kérdésben ellentétes álláspontot foglaltak el. Számolva ennek a helyzetnek esetleges kedvezőtlen külgazdasági kihatásaival, a magyar fél számára hasznosítható létesítmények bontásával, esetenként rombolásával, a csapatkivonás akadályozására vonatkozó burkolt szovjet célzásokkal, a magyarok számos kompromisszumot vállaltak a vitás kérdések megoldása érdekében.

Az 1990. március 10-én aláírt magyar–szovjet csapatkivonási egyezmény végrehajtásával összefüggő gazdasági kérdésekről, a szükséges intézkedésekről az Országos Tervhivatal és a Honvédelmi Minisztérium közös előterjesztést készített a Minisztertanács számára. A csapatkivonás után és során a legnagyobb problémát az épületek, építmények átadása-átvétele, hasznosítása, értékesítése

¹²⁷ Uo. 26/10-a/9–890 Emlékeztető a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok tartózkodásával kapcsolatos pénzügyi, gazdasági kérdésekkel foglalkozó munkacsoport tárgyalásairól, 1990. február 28. Az 1989-ben lezajlott csapatkivonások után visszaadott létesítmények és épületek műszaki állapota alapján a magyar fél megállapította, hogy a szovjet fél — a bérleti díj fizetése kompenzálásaként szolgáló — állagmegóvási kötelezettségének teljes körűen nem tett eleget. Ez az egyezmény értelmében a bérleti díj egy része megfizetésének elmaradását jelentette.

¹²⁸ MNL OL XIX-A-88 (2. d.) A moszkvai nagykövetség jelentése a szovjet csapatkivonással összefüggő kérdésekről, 1990. július 23.

és a köztes időben őrzése, állagmegóvása jelentette. E kérdéskör nem csak nagyságrendje és értéke (mintegy 100 milliárd Ft-ra becsülték az átadandó vagyont értékét) miatt élvezett prioritást, hanem azért is, mert a pénzügyi elszámolásnak ez volt a döntő tényezője.

A szovjet pénzeszközökből megvalósított beruházások tulajdonjoga és értéke (a szovjetek 47 milliárd forint, a magyarok 10 milliárdra becsülték) tekintetében nem közeledtek az álláspontok. A magyar fél kitartott amellett, hogy csak a számukra hasznosítható létesítmények után ismerjék el kompenzációs kötelezettségüket. Az előterjesztők ugyanakkor úgy vélték, nem lehet elzárkózni az olyan szovjet kezdeményezések elől, hogy az épületek egy része szovjet tulajdonba kerüljön, illetve bizonyos anyagok értékesítését — amennyiben arra a magyar fél nem vállalkozik — a szovjet fél végezhesse, illetve követeléseit apportként vegyesvállalatokba vihesse be. A további tárgyalásokra vonatkozóan az OT és a HM ennek figyelembe vételével javasolta a magyar álláspont kidolgozását. Véleményük szerint a pénzügyi tárgyalások során egyszeri végelszámolásra és null szaldóra kellett törekedni.¹²⁹

A két fél gazdasági ellenérdekeltsége következtében kialakult helyzet fokozatosan azt eredményezte, hogy néhány helyen elkezdték a Déli Hadseregcsoport által használt épületek, építmények és tartozékaik bontását. Ez rontotta az objektumok későbbi hasznosítási lehetőségeit és a lakosság körében is kedvezőtlen reakciókat váltott ki.¹³⁰

A holtpontról való kimozdulás, illetve annak elkerülése érdekében, hogy a gazdasági álláspontok megkeményedése ne szolgálhasson indokul a csapatkivonás lassítására, a magyar szakértők kidolgoztak egy kompromisszumos javaslatot is. Ennek központi eleme az volt, hogy — szovjet kormány szintű megkeresés esetén — a magyar kormány egyedileg dönt bizonyos objektumok magyar–szovjet vegyesvállalati hasznosításáról, vagy szovjet gazdálkodó egységeknek, illetve a nagykövetségnek történő eladásáról. Ilyen esetekben a kölcsönös követelések kiegyenlítése nem a végelszámoláskor, hanem az eladások közvetlenül történt volna. Ez lehetővé tette volna, hogy a Déli Hadseregcsoport hazatelepüléséhez szükséges pénzeszközök folyamatosan rendelkezésre álljanak. A

¹²⁹ MNL OL XIX-A-88 156/IV/1990 (2. d.) Előterjesztés a Minisztertanács részére: Tájékoztató a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatos gazdasági kérdésekről, javaslatok a szükségessé váló intézkedésekre, 1990. március.

¹³⁰ Karácsony Imre vezérőrnagy, a magyar kormány meghatalmazott helyettese 1990. március 28-án levélben hívta fel V. A. Rudakov vezérőrnagy, a Déli Hadseregcsoport parancsnokának építési és elhelyezési helyettese figyelmét arra, hogy a hatályos magyar jogszabályok szerint a bontás csak műszaki tervdokumentáció és megfelelő hatósági engedély alapján végezhető el; elmulasztása jogi és anyagi következményeket von maga után. (MNL OL XIX-A-88 26/11/15/1990 (2. d.) Karácsony Imre levele V. A. Rudakovnak, 1990. március 28.) Rudakov április 2-ai válaszlevelében ezzel kapcsolatban a szovjet kormány döntésére hivatkozva közölte, hogy a szovjet csapatok által épített és lebontott épületeket és berendezéseket a Szovjetunióba szállítják és a kivonásra kerülő csapatok elhelyezésére használják majd fel. Egyúttal sürgette a magyar fél választ arra vonatkozóan, hogyan kívánja kompenzálni a szovjet hadsereg által épített objektumokért a szovjet felet. Karácsony Imre elismerte a magyar fél értéktérítési kötelezettségét a szovjet csapatok eszközeiből épített vagy vásárolt létesítményekért, de egyidejűleg bejelentette pénzügyi igényüket a szovjet félnek használatra átadott ingatlanok helyreállítási, felújítási és karbantartási munkálatai egy részének elmaradásáért. Uo.

vegyesvállalati hasznosítást olyan objektumok esetében tartották szóba jöhetőnek, amelyek sem közvetlenül sem közvetve nem voltak katonai célra hasznosíthatóak.¹³¹

Annus Antal és Burlakov vezérezredes 1990. május 28-ai megbeszélései alkalmával a szovjet csapatok által használt ingatlanok átadásával és értékük megtérítésével kapcsolatos jogi kérdések, az ingatlanok értékének meghatározási metodikája, átadás-átvételének és elszámolásának rendje, valamint az objektumok felhasználásának lehetőségei, illetve az anyagi készletek és eszközök értékesítése szerepeltek napirenden. A tárgyalások gyakorlatilag egyetlen kérdésben hoztak eredményt: a szovjet fél elfogadta az ingatlanok átadás-átvételének magyar fél által javasolt módszerét, és egyeztettek az objektumok előzetes megtekintések időpontjait is. Az álláspontok a legélesebben az elszámolás kérdésében ütköztek. A szovjet fél azt javasolta, hogy haladéktalanul kezdjék meg a Szovjetunió pénzeszközeiből létesített objektumok értékének meghatározását, és a szovjet fél által ráfordított költségek megtérítését. A magyar fél az értékkel — az összes átadott objektumra vonatkozóan — egyetértett, de igényt támasztott a fenntartási és javítási kötelezettségek részbeni elmaradása miatt, és kérte azok megtérítését. Erre a felvetésre a szovjet fél azzal a fenyegetéssel reagált, hogy „a jövőben a katonai laktanyáknak és más objektumoknak a magyar Honvédelmi Minisztérium részére történő átadása csak akkor valósul meg, ha kompenzálják a Szovjetunió pénzeszközeiből épített objektumokat átadásuk függvényében”.¹³²

A tárgyalások szakértői szinten elakadtak, ezért az egyeztetéseket magasabb politikai szintre emelték.¹³³ 1990. szeptember 4-én Antall József Somogyi Ferenc külügyi államtitkár jelenlétében fogadta a Szovjetunió magyarországi nagykövétét, Ivan Aboimovot, aki kormánya megbízásából tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a szovjet kormány a csapatkivonás anyagi, technikai, pénzügyi kérdéseinek rendezése, meggyorsítása érdekében szeptember 15-én Budapestre küldi K. F. Katusev külgazdasági minisztert. A felsőszintű tárgyalások előkészítésére szeptember 10-én Ju. P. Grisin admirális, Katusev helyettese vezetésével egy szakértői csoport érkezett Budapestre. Mivel időközben

¹³¹ MNL OL XIX-A-88 (2. d.) Jelentés az ad hoc bizottság 1990. június 10-ei ülésére

¹³² MNL OL XIX-A-88 (2. d.) Emlékeztető feljegyzés a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok által használt ingatlanok, valamint anyagi eszközök és készletek (ingóságok) átadás-átvételével kapcsolatos pénzügyi és gazdasági kérdésekkel foglalkozó magyar és szovjet delegációk tárgyalásáról

¹³³ Mielőtt azonban erre sor került volna, 1990. augusztus 28-án szovjet kérésre nem hivatalos megbeszélésre került sor Moszkvában a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában Jurij Pavlovics Grisin admirálissal. (A szovjet kormány a minisztériumot hatalmazta fel a Magyarországon maradó és értékesítésre kerülő ingó- és ingatlanok vonatkozásában kereskedelmi szerződés előkészítésére, pénzügyi lebonyolítására.) Grisin közölte, hogy a csapatkivonásokat a szovjet fél az eredetileg meghatározott időpontban kívánja végrehajtani, ezért fel kívánják gyorsítani a még nyitott kérdések tisztázását. Ennek megoldása és a gyorsítás érdekében javasolta, hogy vizsgálják meg közösen néhány objektum értékesítésének, illetve felhasználásának lehetőségét és felvázolta, milyen kérdések vizsgálatát tartaná szükségesnek. MNL OL XIX-A-88 sz. n. (3. d.) Tárgyalási jelentés, 1990. augusztus 30.

Rizskov miniszterelnök elküldte Antall Józsefnek levelét¹³⁴ különböző magyarországi objektumok vegyes vállalati formában történő hasznosításáról, e kérdést is fel kívánták venni a tárgyalások napirendjére.¹³⁵

1990. szeptember 10. és 14. között öt munkabizottságban (jogi, ingatlan átadás-átvételi metodikai, kereskedelmi, környezetvédelmi, pénzügyi-valoritárius) folytak az érdemi megbeszélések. A vitás kérdésekben továbbra sem közeledtek az álláspontok; a szovjet fél különösen merev volt a tulajdonjogi, az objektumok átadás-átvételi metodikája, a természetben okozott károk és a vegyes vállalatok kérdésében. Miközben a magyar fél következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy az átadásra kerülő objektumok további hasznosítása az ő kizárólagos joguk, szovjet részről azt javasolták, hogy a felszabadítandó objektumok átadásánál a Honvédelmi Minisztérium élvezzen elsőbbséget, fontossági sorrendben ez után következett a magyar-szovjet vegyes vállalatok kérdése (harmadik ország esetleges részvételével), majd magyar szervezetek, szovjet szervezetek, illetve magyar és szovjet állampolgárok. A szovjet fél részről új elemként vetődött fel „A szovjet fél pénzeszközeiből létesített épületek és létesítmények műszaki állapotát értékelő metodika” módosításának igénye, noha azt a két fél közösen dolgozta ki és fogadta el 1990 májusában.¹³⁶ A tárgyalásokat magyar részről vezető Karácsony Imre a megbeszélések során elhangzott szovjet felszólalásokból arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunióban kormányhatározat született ugyan a csapatkivonás jogi, gazdasági, pénzügyi vitás kérdéseinek gyors lezárására, de a korábbi álláspontot érdemben nem változtatták meg. A magyar delegáció vezetője arra is felhívta a figyelmet, hogy a tárgyalások során olyan törekvést és nyomást tapasztalt, hogy a gazdasági kapcsolatok és a csapatkivonás kérdését együtt kezeljék, vagyis az utóbbi során adódó problémák kedvezőtlen hatással lehetnek a magyar-szovjet gazdasági kapcsolatokra.¹³⁷ A vegyes vállalatokra vonatkozó szovjet javaslattal kapcsolatban Karácsony Imre kifejtette, hogy egyértelmű a szovjet cél: „a katonai jelenlét felváltása gazdasággal a jelentősebb objektumoknál; gazdasági hídfő létesítése a Nyugat felé, ugyanakkor a tárgyalások zsákutcába jutása esetén *ez az egyedüli érdemi kompromisszum* [Kiemelés az eredetiben. B. M.], mert 1. a

¹³⁴ Rizskov miniszterelnök 1990. augusztus 24-én levéllel fordult Antall Józsefhez, amelyben a szovjet csapatok kivonásával felszabaduló objektumok, épületek, létesítmények hatékonyabb hasznosítása érdekében javasolta, vizsgálják meg, hogyan lehetne az egyes objektumokon új magyar-szovjet vegyes vállalatokat létrehozni harmadik ország cégeinek esetleges bevonásával. Leveléhez mellékelte az objektumok és az együttműködni szándékozó szervezetek listáját. MNL OL XIX-A-88 sz. n. 3. d. Nyikolaj Rizskov levele Antall Józsefnek, 1990. augusztus 24.

¹³⁵ MNL OL XIX-A-88 sz. n. (3. d.) Feljegyzés Antall miniszterelnök úrtól kapott feladatokról és az ezzel kapcsolatos tennivalókról, 1990. szeptember 4. Grisin 1990. szeptember 10-én Kádár Bélával is találkozott. A megbeszélésükről készült rövid feljegyzést lásd uo. 26/10-a/32/90 (3. d.) Emlékeztető Kádár Béla miniszter és Grisin Ju. P. miniszterhelyettes úr 1990. szeptember 10-ei megbeszéléséről.

¹³⁶ MNL OL XIX-A-88 sz. n. (3. d.) Munkajegyzőkönyv a Szovjetunió és a Magyar Köztársaság kormánydelegációinak a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásával kapcsolatos vagyoni, pénzügyi és gazdasági kérdések rendezésével foglalkozó munkabizottságok tárgyában, 1990. szeptember 15.

¹³⁷ Uo. sz. n. Feljegyzés a szovjet csapatkivonás jogi, gazdasági, pénzügyi kérdéseiről folytatott szeptember 10–14-i szakértői tárgyalásokról.

szovjet fél hozzájut követelése egy részéhez anélkül, hogy ez a magyar költségvetésnek kiadást jelentene; 2. megtartaná a szovjet katonai és a gazdasági hasznosításban érdekelt polgári köröket; 3. szükség esetén lehetővé tenné a „0” szaldó elérését.”¹³⁸ A kormány meghatalmazott-helyettes úgy vélte, a kérdésben a végleges döntést nemzetgazdasági és gazdasági szempontból egyaránt mérlegelve kell meghozni.

A kormányközi tárgyalásokon képviselendő magyar álláspontot végül a kormány 3366/1990. sz. határozata jelölte ki. Ez felhatalmazta a nemzetközi gazdasági kapcsolatok miniszterét és a csapatkivonás kormány meghatalmazottját, hogy a moszkvai miniszterelnöki találkozón képviselt magyar álláspontból kiindulva juttassák érvényre: a csapatkivonással összefüggő pénzügyi csomagot el kell különíteni a magyar–szovjet éves és hosszú távú gazdasági kapcsolatokról. A magyar fél ragaszkodott ahhoz, hogy a csapatkivonás vitás vagyoni jogi, pénzügyi kérdéseinek rendezése nem befolyásolhatja a csapatkivonás folyamatát és végső határidejét. A magyar tárgyalóköldöttségnek arra kellett törekednie, hogy elismertesse a csapatkivonással kapcsolatos kölcsönös követeléseket, de el kellett utasítaniuk a közös ingatlanhasznosításra vonatkozó szovjet követelést, ezt továbbra is kizárólag magyar kompetenciának tekintették. A vegyesvállalati hasznosításra vonatkozó igényt illetően egyelőre kitérő választ kellett adniuk, végleges döntést az év végére, a szakértői tárgyalások befejeztével ígértek. A kormányhatározat egyidejűleg elrendelte, hogy a csapatkivonási tárgyalások folytatásával egyidejűleg készüljön — részletes felmérés és dokumentáció alapján — egy olyan összeállítás, amely a magyar fél kárait tartalmazza (beleértve a szovjet csapatok 1955–1957. évi „jogalap nélküli” állomásoztatásának, az 1956-os „háborús károknak”, valamint a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt magyar állampolgárok kártérítési követeléseinek anyagi konzekvenciáit¹³⁹), s amelynek alapján a magyar fél a tárgyalásokon igényét bejelentheti.¹⁴⁰

Az 1990. szeptember 24–28. között Budapesten tartott miniszteri szintű tárgyalásokon az álláspontok a korábbi helyzetnek megfelelően megmerevedtek. A megbeszélésekről készült tájékoztató szerint „A szovjet tárgyalási célkitűzés egyértelmű: *a magyar féltől folyamatosan jelentős pénzeszközöket kapni, amelyeket helyi áruvásárlásra használnának.* [Kiemelés az eredetiben. – B. M.]¹⁴¹

¹³⁸ Uo. 26/276/SZCSK/90. Háttéranyag.

¹³⁹ A magyar pénzügyi követelések három csoportból álltak. 1. Bejelentett, az érvényes egyezmények alapján védhető követelések (bérbe adott objektumok állagmegóvás elmaradási kára, környezetvédelmi károk, katonai mentesítési költségek, vállalatoknak, magánszemélyeknek okozott károk, járulékok, stb.); 2. Bejelentett, de az érvényes megállapodások alapján és közgazdaságilag nem védhető követelések (az ideiglenes állomásoztatáshoz nyújtott állami dotáció); 3. Nem bejelentett, felmérés alatt álló igények, melyek a csapatkivonással való együttes elszámolásához a megkötött egyezmények revíziója, illetve újabb diplomáciai lépések szükségesek (1956-os háborús károk, kényszermunkára elhurcoltak kártérítési igényei).

¹⁴⁰ MNL OL XIX-A-88 1. d. A kormány 3366/1990. sz. határozata a szovjet csapatkivonással kapcsolatos [1990.] szeptember 24–28-ai kormányközi tárgyalások irányelveiről, 1990. szeptember 21.

¹⁴¹ MNL OL XIX-A-88 sz. n. (3. d.) Tájékoztató a szeptember 24-én kezdődött magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalások állásáról, 1990. szeptember 26.

Mivel mindkét fél ragaszkodott eredeti álláspontjához, a pénzügyi-elszámolási kérdésekben ezek a tárgyalások sem hoztak közeledést: a nézetkülönbségek a tulajdonjogi kérdésben, a környezetvédelmi károk mértékét illetően, valamint az átadásra kerülő objektumok értékében továbbra is fennmaradtak. Kádár Béla a tárgyalások eredményét úgy összegezte, hogy „a szovjet fél által kemény tárgyalási stílusban követelt eredmények elérése csak a kormány által jóváhagyott tárgyalási irányelvek feladásával történhetne meg.”¹⁴² A magyar tárgyalódelegáció vezetőjének az volt az álláspontja, hogy az alapvető magyar pozíció fenntartásával a tárgyalásokat egy későbbi időpontban kellene folytatni.

A kormány meghatalmazotti tárgyalások eredményei alapján azonban sikerült jegyzőkönyvileg megállapodni a kölcsönös követelések számbavételével, az ökológiai károk felmérésével, valamint a műszaki állapot meghatározással kapcsolatos metodikák kidolgozásában, amelyek alapul szolgálhattak a vagyoni, gazdasági és pénzügyi kérdések rendezéséhez. A jegyzőkönyvben foglaltakkal összhangban közös szakértői munkacsoportot hoztak létre az átadásra kerülő és már átadott létesítmények környezeti állapotának értékelésére, illetve a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával összefüggő környezeti károk meghatározására. A munkacsoport a vizsgálatot 1990. október 12-én meg is kezdte.

Ugyanakkor a miniszteri szinten elért megállapodással ellentétes lépésként 1990. október 1-jén Matvej Burlakov levelet adott át Annus Antalnak, amelyben Antall József és Katusev beszélgetésére hivatkozva felsorolta azokat az objektumokat (80 helyőrségben, mintegy 380 létesítményt), amelyeket le kívánna bontani és elszállítani a szovjet elhelyezési körletbe. Ezek lebontásától azonban eltekintettek volna, ha a magyar fél az áttelepüléshez szükséges különböző árukkal kompenzálta volna az értéküket. Karácsony Imre a magyar kormány meghatalmazott számára készített feljegyzésében azzal érvelt a szovjet álláspont elfogadása ellen, hogy ezzel feladnák azt a magyar pozíciót, amely szerint objektumokért járó kölcsönös követeléseket az egyszeri végelszámolás során kell rendezni. A helyzetet az is bonyolította, hogy a szovjet részről bontásra szánt kazánházak, transzformátor állomások az adott objektumok szerkesztési részei voltak, azok bontását meg kellett volna akadályozni, viszont ehhez a magyar fél gyakorlatilag nem rendelkezett lehetőségekkel. A szovjetek által 1990. október 2-án átadott épület-értékelési metodikával kapcsolatban Karácsonynak az volt a véleménye, hogy annak célja a magyar állagmegóvási igények minimalizálása és a folyamatos fizetés feltételeinek biztosítása volt; ezért ezzel kapcsolatban halogató taktikát javasolt.

A tárgyalásokat magyar részről szakértői szinten 1990. november végén–december elején kívánták folytatni. Ezek során tekintettel kellett lenni arra, hogy ha a kormány bármilyen komolyabb pénzügyi-vagyoni engedményt tesz, az azonnal súlyos milliárdokkal terhelheti a költségvetést, másrészt, ha nem tesznek lényeges engedményt, akkor a kétoldalú gazdasági kap-

---

¹⁴² Uo. sz. n. Feljegyzés dr. Antall József miniszterelnök úr részére. A magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalások szeptember 27-ei plenáris ülésén elhangzott főbb megállapítások, 1990. szeptember 27.

csolatokban jelentkezhethet annak negatív hatása. A magyarok kompromisszum-készségét bizonyította, hogy egyetértettek azzal: a szovjet fél ún. „egyszeri feltöltéssel” 100 millió Ft-hoz jusson; ez a szovjet állam Magyarországon szerzett javainak forintért történő eladásából adódott volna.

A szovjet oldal még 1991 januárjában is azonnali pénzáttalást követelt a végelszámolás helyett. Újabb nyomásként — az áremelésekre hivatkozva — 1991. január 10-én a vasúti szállítási költségek és a közműdíjak átutalásánál fizetéseképtelenséget helyeztek kilátásba, amennyiben az ingatlanok értékét rövid időn belül nem kapják meg.¹⁴³

1991. január 11-én szovjet kezdeményezésre találkozóra került sor a Honvédelmi Minisztériumban a kormány meghatalmazottak részvételével. A megbeszélésen szóba kerültek a kormányközi tárgyalások felújítása, valamint a kormány meghatalmazottak és szakértői munkabizottságok munkarendje, a még itt-lévő szovjet csapatok élelmiszerellátása, a magyarországi állomásozásuk történelmi hátterével kapcsolatos kérdések, valamint az anyagi-pénzügyi elszámolási ügyek, de az álláspontok változatlanul fényévnnyire voltak egymástól.¹⁴⁴

A magyar partnerek nem kis meglepetéssel fogadták A. Bodrasov szovjet követtanácsos közlését, miszerint J. P. Grisin 1991. január 22-én tizenkét-tizenhárom fős küldöttséggel Budapestre érkezik a szovjet csapatkivonás kereskedelmi és pénzügyi kérdéseinek megtárgyalására. Annus Antal ugyanis Silov tábornoknak, a Déli Hadseregcsoporthoz újonnan kinevezett parancsnokának azt javasolta, hogy a látogatásra a szakértői és kormány meghatalmazotti találkozót követően, később kerüljön sor. Bodrasov hangsúlyozta, hogy ha Grisin útját elhalasztják, késni fog a szovjet adósság rendezésével kapcsolatos megállapodás, illetve csökken a kompromisszum létrejöttének esélye. A szovjet diplomaták a magyar felet vádolták azzal, hogy a helyzetet „feleslegesen élezik”, noha a világos magyar álláspont ellenére — miszerint a csapatkivonással összefüggő kérdéseket és a szovjet adósságtörlesztést nem lehet összekapcsolni — szovjet részről újból és újból próbálták „felülírni” a korábbi megállapodásokat és nyomást gyakorolni a magyar tárgyalókra.¹⁴⁵ Mindezek háttérében feltehetőleg a szovjet katonai lobbierősödése állt.

1991. január 27. és február 1. között a magyar szándékok ellenére mégis sor került a tárgyalásokra a Jurij Pavlovics Grisin tengernagy által vezetett szovjet delegációval.¹⁴⁶ A tárgyalásokon a szovjet fél ugyan korábbi álláspontjához képest lényegesen visszalépett, de egyoldalú lépések kilátásba helyezésével (a magyar kereskedelmi aktívumból a szovjet követelésnek megfelelő rész zárolása) kívánta kikényszeríteni az azonnali és folyamatos magyar fizetést. A szov-

¹⁴³ MNL OL XIX-A-88 (4. d.) Cserepes Tibor ezredes, irodavezető feljegyzése Annus Antalnak, 1991. január 10.

¹⁴⁴ MNL OL XIX-A-88 (4. d.) Feljegyzés a magyarországi szovjet csapatkivonással megbízott kormány meghatalmazottak találkozásáról, 1991. január 16.

¹⁴⁵ MNL OL XIX-A-88 B/71/1991 (4. d.) Emlékeztető Berényi Lajos helyettes államtitkár és A. Bodrasov, szovjet követtanácsos, valamint I. Szevasztyjanov közötti megbeszélésről, 1991. január 21.

¹⁴⁶ A szakértői tárgyalásokon a moszkvai küldöttségen kívül részt vettek a Déli Hadseregcsoporthoz, a szovjet nagykövetség és a kereskedelmi képviselő szakértői is. A mintegy 50 fős szovjet tárgyalódelegációval szemben a magyar küldöttség létszáma 20 fő volt.

jet álláspont szerint a kormány meghatalmazottak csak komplex, valamennyi nyitott gazdasági kérdést szabályozó megállapodást köthettek, a magyaroknak az összes átvett objektumért azonnal fizetnie kell, első lépcsőben az 1991. január 1-jei állapot szerint. Úgy vélték, hogy a szovjet fél a nem hasznosítható ingatlanok értékesítésére létrehozott vegyes bizottság keretében a magyar féllel azonos joggal értékesíthet minden olyan objektumot, amelyet a magyar állam nem vesz meg, azaz a nem hasznosítható objektumok fogalmát nem ismerte el.¹⁴⁷

A magyar tárgyalóköldöttség vezetője úgy értékelte, hogy minden addigi tárgyalás közül ez volt a legkeményebb, és szerinte a tárgyalások kormányzati szinten történő folytatásához azt kellett mérlegelni, hogy mennyire komolyak a szovjet fenyegetések. A magyar megegyezési szándékot mutatta, hogy a kétoldalú gazdasági kapcsolatok javítása és az eredményes csapatkivonási tárgyalások céljából Kupa Mihály pénzügyminiszter ún. előleg címén lehetővé tette 3,2 milliárd Ft (120 millió rubel) felhasználását a még itt állomásozó csapatok részére.¹⁴⁸

1991. február–március folyamán különböző szinteken több tárgyalásra került sor, míg végül hosszas és alapos szakértői előkészítő munka után kormány meghatalmazotti szinten április 8-án aláírták a csapatkivonás gazdasági-pénzügyi egyszerű végelszámolásához nélkülözhetetlen okmányokat (az ökológiai károk közös felmérésének és az objektumok átadás-átvételének metodikája). Karácsony Imre mindazonáltal úgy vélte, nagy viták lesznek még az ún. nem hasznosítható ingatlanok és a szovjet csapatok által „feketén”, vagyis engedély nélkül és a magyar szabványoktól teljesen eltérően épített építményekről.¹⁴⁹ A közösen elfogadott metodikák alapján 1991 közepére az 53,4 mdFt szovjet követeléssel 80,3 mdFt magyar követelés (ebből 60,2 mdFt környezeti kár) állt szemben.¹⁵⁰

Az elszámolásról folytatandó tárgyalásokra 1991. június 4-én ismét Budapestre érkezett Grisin admirális. A magyar fél ekkor négy kérdéskör megvitatását indítványozta: ökológiai kérdések, nem hasznosítható objektumok¹⁵¹ kérdése, pénzügyi elszámolások kérdése, illetve a szakértői csoportok tárgyalási eredményeinek összesítése és a zárójegyzőkönyv előkészítése. Az 1991. június 4–6-án lefolytatott konzultatív tanácskozáson — mely három munkacsoportban zajlott — a magyar köldöttség tájékoztatta szovjet partnerét az államközi egyezmények, valamint a kölcsönösen elfogadott metodikák alapján számsze-

¹⁴⁷ MNL OL XIX-A-88 Feljegyzés Annus Antal kormány meghatalmazott részére, 1991. január 30.

¹⁴⁸ MNL OL XIX-A-88 Jelentés az 1991. január 28. – február 2. között a szovjet csapatkivonással kapcsolatos magyar-szovjet gazdasági-pénzügyi tárgyalásokról, 1991. február 4.

¹⁴⁹ MNL OL XIX-A-88 (4. d.) Jelentés a szovjet csapatkivonás jelenlegi helyzetéről, 1991. április 12.

¹⁵⁰ MNL OL XIX-A-88. (7. d.) Rövid összefoglaló a volt szovjet Déli Hadseregcsoporthoz a Magyar Köztársaságból történt kivonásával kapcsolatos kérdésekről, 1992. március 2.

¹⁵¹ A nem hasznosítható objektumoknak két formája volt: 1. műszakilag nem hasznosíthatók a magyar szabványoktól való lényeges eltérés vagy teljesen leromlott állapot miatt; 2. funkcionálisan nem hasznosítható az objektum területi elhelyezkedése vagy a katonai követelmények miatt.

rúsított, előzetes magyar követelésekről.¹⁵² A szovjet delegáció meglepetésének adott hangot a magyar pénzügyi követelés nagyságrendjét illetően, Grisin mindvégig azt hangoztatta, hogy a szovjet fél elképzelhetetlennek tartja bármilyen magyar aktívum kompenzálását, és elutasította azt a lehetőséget, hogy személyesen győződjön meg a magyar követelések jogosságáról. Mindehhez képest a záró megbeszélésen azzal a megalapozatlan és teljesíthetetlen igénnyel léptek fel, hogy június 30-ig a két fél illetékesei újból tárgyalják a környezeti problémákat és számukra is elfogatható elszámolást készítsenek. Az újratárgyalás igényét Silov altábornagy kiterjesztette az objektumok elszámolásával kapcsolatos témakörre is.¹⁵³

1991. június 10-től a két ország kormány meghatalmazottja, Viktor J. Silov és Annus Antal közösen elfogadott munkaprogram szerint megkezdtek a kivonás befejezésével kapcsolatos zárójegyzőkönyv előkészítését öt szakértői munkacsoport részvételével. A szakértői megbeszélések a környezeti károk felmérésére és meghatározására, az objektumok átadás-átvételére, a csapatkivonások technikai részleteire és a felek követeléseit összesítő pénzügyi mérleg meghatározására koncentráltak. E megbeszélésekkel párhuzamosan június 15-én Kádár Béla és K. F. Katusev miniszterek is tárgyalást kezdtek a pénzügyi elszámolás rendjének kialakítására, melynek alapját a kormány meghatalmazottak megállapodásai képezték volna.

Bár az 1990-es csapatkivonási megállapodás 7. pontja előírta, hogy a pénzügyi-elszámolási vitát le kell zárni a tényleges kivonás megtörténteig, azt az éles véleménykülönbségek miatt nem sikerült elérni. A közösen aláírt programtervezet ellenére a szovjet fél álláspontja egyre merevebbé vált, és a Magyarországot utolsóként elhagyó Silov altábornagy kormány meghatalmazottként történt visszatérése után sem nyílt lehetőség a megegyezésre, habár a magyar fél több alkalommal is kompromisszumkészségéről tett tanúbizonyságot. A szovjet kormány meghatalmazott sorozatosan elzárkózott a jegyzőkönyv összeállításától és arra sem mutatott hajlandóságot, hogy az egyes vitás kérdésekben a felek eltérő álláspontját rögzítsék. Végül 1991. június 25-én Silov a kormány meghatalmazotti munka befejezését kérte, így zárójegyzőkönyv aláírására nem került sor. Ennek következtében a magyar fél számára nem maradt más lehetőség, mint hogy a kölcsönösen elfogadott metodikák alapján meghatározott követeléseit diplomáciai úton is átadja a szovjet félnek.¹⁵⁴

Silov altábornagy június 26-án levélben közölte magyar kollégájával a szovjet álláspontot. Ebben elismerte a közösen elfogadott metodika szerint a

¹⁵² MNL OL XIX-A-88 (5. d.) Emlékeztető feljegyzés a magyar-szovjet szakértői konzultatív tárgyalásokról,

¹⁵³ MNL OL XIX-A-88 (5. d.) Feljegyzés Kádár Béla miniszter úr részére, d.n.

¹⁵⁴ MNL OL XIX-A-88 (5. d.) Tájékoztató jelentés dr. Antall József miniszterelnök úr részére, 1991. június 25. Ugyanitt található meg a szovjet nagykövetségnek átadott jegyzék is, amely különböző jogcímek alapján felsorolta a magyar fél pénzügyi követelését. Ugyanakkor megerősítették a szovjet pénzeszközökből épített vagy vásárolt objektumok után megállapított 53.131,3 millió Ft szovjet követelés elismerését. A szovjet nagykövetség június 27-ei jegyzékében a magyar fél pénzügyi követelését illetően úgy foglaltak állást, hogy „ezek az adatok a Magyar Fél egyoldalú értékelését tükrözik és nem szolgálhatnak a kölcsönös elszámolás alapjául, így a Felek kölcsönös anyagi követelése a Felek szakértői között általunk javasolt tárgyalások közös vizsgálata alá tartoznak”. Uo.

szovjet pénzeszközökből épített objektumok 53,4 milliárd Ft értékét, valamint a magyar követelések közül 14,3 milliárd forintot a bérelt objektumok karbantartásának elmaradásáért. Közben a környezeti károkkal kapcsolatos szakértői tárgyalások július 5-ig folytatódtak, ám a szovjet delegáció hazautazása miatt ezek is megszakadtak.

A elszámolás minél előbbi lezárása elsőrendű magyar érdek volt, mivel az kihatott az átadott objektumok — különösen a szovjet követeléssel terhelt létesítmények — hasznosítására, és ettől is függték a környezeti és egyéb károkkal, valamint a rekultivációval kapcsolatos intézkedések.

A kérdés megoldását szovjet részről is politikai kérdésként kezelték. Sztjepan Sztarjan a Szovjetunió állandó KGST képviselője kérésére 1991. június 28-án fogadta őt Antall József, aki ismét megerősítette a magyar kormány megegyezési szándékát, és továbbra is Kádár Béla külgazdasági minisztert nevezte meg a kormány meghatalmazottjaként.¹⁵⁵

Amikor 1991. július 3–5. között Moszkvában magyar–szovjet gazdasági és kereskedelmi tárgyalások folytak a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma helyettes államtitkárának, Berényi Lajosnak vezetésével a megvitatott kérdések között szerepeltek a szovjet csapatok Magyarországról történt kivonulásával összefüggő vagyoni jogi, gazdasági és pénzügyi kérdések is. A szakértői tárgyalások eredményeként az a döntés született, hogy a júniusban megrekedt tárgyalások nem új alapon folytatódnak, hanem a hatályban volt kormányközi egyezmények ill. megállapodások továbbra is alapját képezik az elszámolásnak.¹⁵⁶

1991. július 11-én Annus Antal fogadta Ivan Aboimov nagykövetet és két munkatársát, és átadta a szovjet csapatkivonással kapcsolatos, 1991. június 25-én félbeszakadt tárgyalások folytatására, illetve a két miniszter találkozájának, valamint a kormányközi megállapodás megfelelő előkészítésére vonatkozó magyar javaslatot. Ennek lényege az volt, hogy a szovjet kormány meghatalmazott kijelölése és mandátumának meghatározása után magyar kollégájával állapodjanak meg a tárgyalások menetének és ütemezésének rendjében úgy, hogy azok lehetőleg augusztus végéig befejeződjenek, majd azt követően kerüljön sor a két illetékes miniszter találkozójára.¹⁵⁷

A szovjet nagykövetség 1991. július 15-ei válaszjegyzékében a magyar felet vádolta azzal, hogy már két alkalommal elhárította a tárgyalások megújítására javasolt konkrét időpontokat. Ez véleményük szerint arra engedett következtetni, hogy az 1990. március 10-ei Megállapodás 7. cikkelye által előírt vagyoni-pénzügyi és gazdasági kérdések „elrendezésének és azon megfelelő kormányközi egyezmény-tervezet előkészítésének elodázása van tervbe véve...”¹⁵⁸

Katona Tamás külügyi politikai államtitkár a tárgyalások felújítása érdekében 1991. július 19-én bekérte a Külügyminisztériumba a szovjet nagykö-

¹⁵⁵ MNL OL XIX-A-88 (5. d.) Feljegyzés Sztjepan Sztarjan, a Szovjetunió állandó KGST képviselőjének látogatásáról, 1991. június 30.

¹⁵⁶ MNL OL XIX-A-83 (6. d.) Feljegyzés Annus Antal altábornagy részére, 1991. július 8.

¹⁵⁷ MNL OL XIX-A-88 6. d. Feljegyzés Ivan Aboimov úr látogatásáról, 1991. július 11.

¹⁵⁸ MNL OL XIX-A-88 6. d. A Szovjetunió budapesti nagykövetségének jegyzéke, 1991. július 15.

vetet, de Ivan Aboimov — a diplomáciában szokatlan módon — nem volt hajlandó átvenni a magyar álláspontot összegző és a tárgyalások felújítását szorgalmazó szóbeli jegyzéket.¹⁵⁹

A tárgyalások végül 1991. augusztus 14-én kezdődtek újra Budapesten. Mivel a magyar kormány olyan információk birtokába jutott, hogy a szovjetek a „korábban elvetélt” egyezmény-tervezetet akarják felújítani a régi és változatlan pozícióból kiindulva, a tárgyalások nyitó plenáris ülésén elhangzott beszédében Annus Antal hangsúlyozta, hogy a reális és kölcsönös elfogadható eredmények elérése érdekében a még nyitott pénzügyi, vagyoni és gazdasági kérdéseket új megközelítési módban, új módszerbeli elemekkel kell együttesen kezelniük. A magyar kormány meghatalmazott véleménye szerint „az egyes és jelenleg még vitás kérdéseket objektív és szelektív módon kell rangsorolni, és azok megoldásában a közös együttműködés lehetőségeinek feltárásával a problémák megoldását, elhárítását kell megcéloznunk, szemben az eddigi helyzettel, amikor is mindkét fél elsősorban a számszerűsített követelések merev fenntartását és kritizálását folytatta.”¹⁶⁰ Az akkori szovjet követelés 53,4 milliárd Ft volt, amivel szemben — különböző jogcímenek — összesen 80,3 milliárd Ft magyar pénzügyi igény állt.

A tárgyalásokon magyar részről szerettek volna megállapodni a külgazdasági miniszterek által aláírandó egyezmény szövegében, illetve minimális célként egy olyan részletes jegyzőkönyvet aláírni, amelyben egyértelműen kifejezésre jutnak az eltérő álláspontok.

A tárgyalások a delegációvezetők szűk körű megbeszélésein, három munkacsoport keretében, valamint az elvégzett munkát összegző és értékelő plenáris üléseken folytak. A kérdések többségében a két fél véleménye továbbra is eltérő volt, sőt több kérdésben (ökológiai károk mértéke, ingatlanoknál az elmaradt karbantartás elszámolása) a szovjet fél álláspontja kedvezőtlenebb irányban változott. A magyar munkacsoport vezetői tapasztalata szerint „a szovjet munkacsoportok a kifejezetten szakmai kérdésekben is teljes mértékben alárendelték magukat a szovjet delegációvezető elképzelésének. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy szakértői tárgyalások útján a szovjet féllel megállapodásra jutni nem lehet.”¹⁶¹ A tárgyalások ezt követően hónapokig szüneteltek.

A magyar kormány ennek ellenére kitartott megegyezési szándéka mellett. 1991. október 8-án a magyar kormány meghatalmazott-helyettes konzultációt folytatott Ju. P. Grisinnel abból a célból, hogy megismerje a szovjet fél aktuális álláspontját a pénzügyi elszámolással kapcsolatban. Véleményét Karácsony Imre a következőképpen összegezte: „A szovjet fél határozott álláspontja, hogy mind politikai, mind gazdasági síkon csak olyan megállapodást tud elfogadni további szakértői kidolgozásra, amely vagy magyar fizetési kötelezettséget je-

¹⁵⁹ MNL OL XIX-j-1-j TŰK SZU 1991-145-001068/5 (64. d.)

¹⁶⁰ MNL OL XIX-A-88 (6. d.) Javaslat a szovjet csapatkivonás gazdasági-pénzügyi elszámolással kapcsolatos 1991. augusztus 14-től kezdődő szakértői tárgyalások plenáris indító ülésének bevezetésére

¹⁶¹ MNL OL XIX-A-88 (6. d.) Előterjesztés a Magyar Köztársaság Kormányához: Beszámoló a csapatkivonással kapcsolatos gazdasági-pénzügyi elszámolás kérdéseiben az 1991. augusztus 14-én kezdődött tárgyalásokról, 1991. augusztus 22.

lentene, úgynevezett „humanitárius segítség” címen, vagy a szovjet fél által meghatározott objektumkörben vegyesvállalatok létrehozására adna állami garanciát.”¹⁶² Karácsony úgy vélte, hogy a lezáratlan pénzügyi és gazdasági kérdésekben a megállapodás két módon lehetséges. 1. Rövid távon olyan politikai döntés meghozatala, amelyben a két fél lemondana kölcsönös követeléseiről és a magyar állam egy későbbiekben pontosított nagyságú és összetételű humanitárius segítséget nyújtana a Szovjetunióknak (a szovjet igény 15–21 milliárd Ft volt); 2. A magyar fél kiindulva az 1958. évi egyezmény 8. cikkelyéből adódó tulajdonosi pozícióból, azonnal megkezdje a teljes ingatlankör értékesítését, felajánlva a szovjet fél részére a piaci értékesítésben való közreműködést, valamint azt, hogy az így képződő árbevétel alapján később tárgyalásokat kell folytatni. Karácsony szerint az utóbbi variáns azt a veszélyt rejtette magában, hogy a tárgyalást új szakértőkkel újra kell majd kezdeni, így a kormány az első variáns támogatása.¹⁶³

1991. december 5–6-án Antall József miniszterelnök hivatalos látogatást tett a Szovjetunióban, amelynek célja az volt, hogy a magyar–szovjet alapszerződés aláírásával új fejezetet nyissanak a két ország kapcsolatainak történetében. Az Oroszországi Föderációban tett látogatása alkalmával megbeszéléseket folytatott Borisz Jelcinnel is. Egyetértettek abban, hogy a szovjet csapatok kivonásával összefüggő pénzügyi-elszámolási kérdésekben kölcsönös érdek, hogy mielőbb megoldást találjanak. Egyetértésre jutottak abban is, hogy politikai döntéssel kellene lezárni a vitát; Jelcin a null-szaldo elfogadását is lehetségesnek tartotta.¹⁶⁴

Annus Antal ezen elvi megállapodásra hivatkozva írt levelet Gracsov vezérezesnek, az Orosz Köztársaság honvédelmi minisztere első helyettesének, amelyben az 1992. április közepére tervezett tárgyalásokon javasolta a kölcsönös követelések áttekintését, illetve a pénzügyi elszámolás nullszaldójára vonatkozó egyezménytervezet előkészítését.¹⁶⁵

Annus Antal levelére nem érkezett választ, viszont Ivan Aboimov nagykövet arról értesítette a Külügyminisztérium illetékeseit, hogy a csapatkivonással összefüggő pénzügyi-vagyonjogi kérdések rendezése céljából 1992. május folyamán kilenctagú orosz delegáció érkezne Budapestre a nemzetközi gazdasági kapcsolatok miniszterhelyettese vezetésével. Aboimovot tájékoztatták: ha Annus Antal Gracsovnak írt levelére megfelelő válasz érkezik, akkor a kormány-meghatalmazott 1992. május 24–26-án tudja fogadni a küldöttséget.¹⁶⁶ Az orosz hadügyminisztériumban május 20-án adták át Gracsov választ, amelyben a nullszaldós megoldásról nem esett szó, mindössze annyit tartalmazott, „az orosz fél megerősíti az adott probléma kölcsönösen elfogadható feltételekkel történő mielőbbi megoldására irányuló elkötelezettségét, miszerint a felek

¹⁶² MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Tájékoztató jelentés a szovjet csapatkivonás gazdasági-pénzügyi, vagyonjogi tárgyalásainak legújabb fejleményeiről.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ *Keskeny Ernő*: A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002. Századvég Kiadó, Bp., 2012. 92–94.

¹⁶⁵ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Annus Antal levele Gracsovnak, 1992. április 7.

¹⁶⁶ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Feljegyzés: I. P. Aboimov orosz nagykövet látogatása, 1992. május 13.

készséget mutatnak a kompromisszumos megoldások keresésére”.¹⁶⁷ A huzavona háttérében egyrészt a Szovjetunió szétesése következtében előállott új helyzet, másrészt az állt, hogy a szovjet katonai vezetés megkérdőjelezte a felsőszintű elvi megállapodás létrejöttét. V. Dubinyin vezéreztetés, az Oroszországi Föderáció fegyveres erőinek vezérkari főnöke Annus Antalnak írt levelében úgy fogalmazott: „Ami az Ön információját illeti, miszerint állítólag megállapodás jött létre Moszkvában az Oroszországi Föderáció elnöke, Jelcin B. Ny. és a MK miniszterelnöke, Antall J. között (1991. december 6.) arról, hogy a DHSCS kivonása után az elszámolásoknál a tárgyalások alapjául szolgálhat a null-szaldó, ilyen változat sem írásos, sem szóbeli formában nem került rögzítésre.”¹⁶⁸

Vjacseszlav Golubjev, az orosz nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztériumának főosztályvezető-helyettese a Magyar Hírlap moszkvai tudósítójának adott interjújában szintén tett olyan utalásokat, hogy a katonai lobbis erős nyomást gyakorol a legfelső vezetésre, és orosz részről az elszámolást úgy képzelik el, hogy a magyar fél mindenképpen fizetni fog. (Ehhez alapot adott az, hogy a csehek és lengyelek lényegében lemondtak az ökológiai károk megtérítéséről.)¹⁶⁹

Miközben a katonai vezetés továbbra is elzárkózott a kérdés rendezésétől, a „nullszaldós” megállapodást, mint a pénzügyi-elszámolási tárgyalások lezárásának elvi lehetőségét Antall József és Borisz Jelcin 1992 júliusában, Helsinkiben újra megerősítették, és hazatérése után Antall József Jelcinnek küldött levelében írásban is kifejezte készségét az elvi megállapodás gyakorlatba való átültetésére. (Ennek jegyében Antall József elküldte az erre vonatkozó egyezmény tervezetét is.)¹⁷⁰

Az orosz elnök 1992. augusztus 6-án kelt válaszlevelében megerősítette a Helsinkiben elért megállapodást, és kifejezte készségét, hogy megkössék az egyezményt a kölcsönös igényekről való lemondás alapján. „Úgy vélem, hogy az említett egyezmény megkötése lehetővé teszi számunkra nemcsak azt, hogy lezárhassuk az egyik, az orosz–magyar kapcsolatokat terhelő bonyolult problémát, hanem jó feltételeket teremtsünk az igazi partnerség, egyenlőség és kölcsönös megértés elvein alapuló viszony kialakításához országaink között.”¹⁷¹

Ezt követően látszólag már semmi nem állt a megállapodás útjában. (Magyar részről a megállapodást még 1992 folyamán szerették volna aláírni, egybekötve Borisz Jelcin budapesti látogatásával.) Ennek ellenére az orosz elnök budapesti látogatása előtt a fenti megállapodás szellemével ellentétes levelet küldött a magyar miniszterelnöknek. 1992. október 30-án kelt levelében Borisz Jelcin szükségesnek tartotta az orosz–magyar gazdasági kapcsolatok néhány rendezetlenül maradt problémájának „pontosítását”. Az orosz elnök azt állított-

¹⁶⁷ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Diplomáciai jelentés: Orosz válasz Annus Antal levelére, 1992. május 21.

¹⁶⁸ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) V. Dubinyin levele Annus Antalnak, 1992. június 17.

¹⁶⁹ MNL OL XIX-A-88 1389/92. (7. d.) Feljegyzés Annus Antal altábornagy, kormány meghatalmazott részére: Moszkvai interjú a szovjet csapatok magyarországi kivonulásával kapcsolatban, 1992. június 17.

¹⁷⁰ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Antall József levele Borisz Jelcinnek, 1992. július 14.

¹⁷¹ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Borisz Jelcin levele Antall Józsefnek, 1992. augusztus 6.

ta, hogy a szovjet csapatok kivonásával és elhelyezésével kapcsolatos költségek mind az orosz felet terhelték, és nem kapták meg az orosz fél költségén épült ingatlanok 53 milliárd forintba becsült ellenértékét. Mindezek kompenzálásként Jelcin szükségesnek vélte Magyarország ellenszolgáltatás nélküli részvételét az orosz katonacsaládok számára történő lakásépítésben; erről külön megállapodás kötését javasolta. A csapatkivonással kapcsolatos elszámolást összekapcsolták a transzferábilis rubelben való kölcsönös kötelezettségek rendezésével.¹⁷²

A magyar felet nem érte teljesen váratlanul ez az álláspont, mert moszkvai lengyel diplomatáktól már 1992. október elején tájékoztatást kaptak a Jegor Gajdar, Oroszország ügyvivő miniszterelnöke varsói munkalátogatásán tett javaslatról, amelyben a „nulla megoldás”-t a kölcsönösen fennálló adósságok rendezésével akarta elérni.¹⁷³ A Gajdar-féle javaslat összemosta a csapatkivonást, az államközi tartozásokat, a transzferábilis és dollár-tartozásokat az 1992. október 1-jei állapotnak megfelelően. A szovjet csapatkivonást illetően a magyar kormány meghatalmazott helyettese úgy vélte, ha a magyar fél hasonló orosz javaslatot kapna, azok elfogadása óriási pénzügyi-gazdasági veszteséget jelentene, mert már a Magyarország területéről történt szovjet csapatkivonás is — figyelembe véve a környezeti és egyéb károkat — hatalmas pénzügyi engedmény volt. Karácsony Imre kitartott azon véleménye mellett, hogy a csapatkivonás elszámolását nem lenne célszerű bevonni a kereskedelmi tartozások témakörébe.¹⁷⁴

Antall József válaszlevelében maga is ezt az álláspontot képviselte. Egyetértett azzal, hogy a transzferábilis rubelben keletkezett kölcsönös adósságok rendezésére is sor kerüljön az orosz elnök látogatása alkalmával, de a csapatkivonással kapcsolatos elszámolásról a megállapodást az 1991. december 6-án Moszkvában született, majd Helsinkiben megerősített megállapodások szellemében javasolta megkötni.¹⁷⁵ A magyar részről készített egyezmény-tervezet szerint a szovjet csapatoknak a kivonás után itt maradt ingatlanjai a magyar állam tulajdonába mentek volna át, és a felek a csapatkivonással összefüggő valamennyi vagyoni-pénzügyi kérdést rendezettnek tekintették volna.

Az orosz elnöki látogatást megelőzően, 1992. november 2-án került sor Kádár Béla miniszter moszkvai tárgyalásaira Valerij Maharadze miniszterelnök-helyettestel, illetve Pjotr Aven külgazdasági miniszterrel. Mindkét tárgyalás azt mutatta, hogy továbbra sem volt teljes egyetértés a különböző orosz kormányzati körök között, nem vált egyértelművé a csapatkivonással kapcsolatos orosz magatartás. A külgazdasági miniszterrel történt tárgyalás egyértelművé tette, hogy a csapatkivonás lezárását „humanitárius segélyként” lakásépítéshez kötik. Magyar részről úgy vélték, Jelcin előtt ismételt fel kell vetni a csapatkivonás lezárását a kölcsönös követelésekről való lemondás alapján, hivat-

¹⁷² MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Borisz Jelcin levele Antall Józsefnek, 1992. október 30.

¹⁷³ MNL OL XIX-A-88 003/2039 (7. d.) Diplomáciai jelentés: Az orosz és lengyel kölcsönös tartozásokról, 1992. október 8.

¹⁷⁴ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Feljegyzés Annus Antal altábornagy részére: A Külügyminisztérium 003/2039. számú jelentése, 1992. október 12.

¹⁷⁵ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Antall József levele Borisz Jelcinhez, 1992. november

kozva arra, hogy mintegy 30 milliárd forintról lemondunk. Ha ez az út nem lett volna járható, megvizsgálandónak tartották, hogy a korábban humanitárius segélyként szállított gyógyszerek helyett lakókonténereket vagy egyéb lakásépítési felszereléseket szállítsanak.¹⁷⁶ A magyar álláspont alátámasztására az orosz elnökkel való tárgyalások háttéranyagaként a csapatkivonás kormány-meghatalmazottja részletes adatokat adott át a környezeti károkról.

Az orosz fél 1992. november 6-án juttatta el saját egyezmény-tervezetét és az azzal kapcsolatos jegyzőkönyvet. Mindkettő a korábbi orosz álláspontot tükrözte, visszatért néhány előbb vitatott, majd elfogadott kérdéshez, mint például a tulajdonjog problémája. Ugyanakkor sem az egyezmény-tervezet, sem az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyv említést sem tett a szovjet csapatok magyarországi tartózkodása alatt okozott károkról és azok mértékéről. Egyértelműen érezhető volt az a törekvés, hogy az ún. „politikai nullszaldót” összemossák a két ország közötti pénzügyi, gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokkal.¹⁷⁷ „A korábbiakhoz képest rendkívül kulturáltan és jó szándékúan tárgyaló orosz felet” végül sikerült meggyőzni arról, hogy mind a tulajdonjog felvetésétől, mind attól a kérdéstől álljanak el, hogy a jegyzőkönyvben szerepeljen a magyar fél térítésmentes kötelezettsége a szovjet csapatok elhelyezésének megoldásában. Ennek eredményeképpen a kölcsönös követelésekről való lemondást egyértelműen tartalmazó magyar tervezet került 1992. november 11-én Antall József és Borisz Jelcin elé aláírásra.¹⁷⁸ A megállapodást két jegyzőkönyv egészítette ki. Az egyikben Magyarország vállalta, hogy 10 millió dollár értékben humanitárius gyógyszersegélyt nyújt Oroszországnak, míg a másik szerint megvizsgálja annak lehetőségét, hogy részt tud-e venni az ország területéről kivont szovjet katonák lakásproblémáinak megoldásában.¹⁷⁹

Az egyezmény és a jegyzőkönyvek aláírásával végképp lezárult a szovjet csapatok csaknem fél évszázadig tartó magyarországi jelenléte. Az viszont, hogy ezt követően miként alakult a magyar–orosz viszony már meghaladja e tanulmány kereteit.

„FROM NOW ON YOU ARE LEADERS OF INDEPENDENT COUNTRIERS!”

Withdrawal of Soviet Troops from Hungary

*by Baráth Magdolna
(Summary)*

By 19 June 1991 the Soviet troops, which had been stationed in Hungary for more than 45 years, were completely withdrawn from the country. The presence of these troops in Hungary was the result of an internationally coordinated legal act, but their legal status was altered in the wake of the armistice agreement and the conclusion of the Austrian State Treaty in 1955. In the first part of

¹⁷⁶ MNL OL XIX-A-88 1496/92. (7. d.) Úti jelentés Annus Antal altábornagy, kormány meghatalmazott részére

¹⁷⁷ MNL OL XIX-A-88 sz. n. (7. d.) Feljegyzés Annus Antal altábornagy, kormány meghatalmazott részére: Az orosz féltől november 6-án megküldött egyezmény-tervezet és az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyv, 1992. november 9.

¹⁷⁸ MNL OL XIX-A-88 (7. d.) Tájékoztató jelentés az Országgyűlés Külügyi Bizottsága részére, 1992. november 10. Ugyanitt megtalálható az egyezmények szövege is.

¹⁷⁹ A jegyzőkönyvek szövegét lásd MNL OL XIX-A-88 7. d.

the present study, the author surveys the agreements concerning the garrisoning, accomodation and provisioning of Soviet troops in Hungary, and also the problems which consequently arose. In the second part she succintly describes the road which led to the conclusion of the agreement on the withdrawal of troops on 10 March 1990, alluding to those foreign political developments which constituted a necessary precondition to this agreement. She puts a strong emphasis on presenting the most important elements concerning the execution of the withdrawal agreement, before all the long and tough series of negotiations which finally resulted in November 1992 in signing a treaty which, based on a mutual resignation of demands, closed the period of Soviet military presence in Hungary.